

BLAJBURŠKI POKOLJ

Većina Hrvata koji su se 1945. godine vraćali iz Austrije u Jugoslaviju nisu bili ubijeni u Bleiburgu, već nakon ponovnog prelaska rijeke Drave. Povijesno, taj je prisilni povratak Hrvata te godine dobio ime po austrijskom gradu u komu je započela njihova kalvarija. U ovom slučaju, ne namjeravam opisivati detaljnu sudbinu nesretnih žrtava nakon što su vraćene u Jugoslaviju, kao ni statističku procjenu, budući se posebna istraživanja trenutno vode u Hrvatskoj.

Ovdje želim skrenuti pažnju na jedan aspekt šireg događaja, koji do danas ostaje čudna, kobna tajna. Odluka britanskih vojnih krugova da predaju Hrvate, kako bi bili zaklani, nije se nikad mogla objasniti. To je zagonetka koju istražujem nepunih dvadeset godina i još sam uvijek u nemogućnosti dati zadovoljavajuće objašnjenje. Međutim, smatram da sada postoji dovoljno dokaza kako bi se mogao napraviti međusobno povezani slijed događaja koji će biti nadopune već postojećim a povijesno zadovoljavajući u odnosu na ono što je dosada objavljeno. To uključuje i prikaz u mojoj knjizi "Ministar i masakri" (1986.), i interesantnu verziju koja se pojavljuje u izvješću britanske vlade pod naslovom "Povratak iz Austrije 1945. godine" (1990.).

Ovo je povijest koju je vrlo teško istražiti, naročito zato jer postoji nebrojeno mnogo prepreka koje se nalaze na putu onima koji pokušavaju. Britanski povjesničar Herbert Butterfield je napisao:

"Postoje dvije izreke za povjesničare koje se podudaraju sa onim što ja poznajem kao povijest i to toliko da bi ih vrlo rado prikazao kao svoje vlastite, iako, zapravo spadaju u povijest 19. stoljeća; prvo, da vlade daju povjesničaru "ključ svih vrata" osim jednih, i tada tvrde da se iza tih vrata ne krije nikakva značajna tajna; drugo, ako povjesničar može pronaći nešto što vlada ne želi da on sazna, najvjerojatnije će to biti nešto od velike važnosti."¹

U mojem je slučaju bilo skoro obrnuto. Britanska vlada mi je dopustila istražiti nekoliko pažljivo odabranih "vrata", dok su ostala vrata ostala čvrsto zatvorena. Prije nego što ponudim svoje objašnjenje, naglasio bih jednu bitnu činjenicu, a to je razlika između tragedije Hrvata koji su predani Titu u Bleiburgu, 12. svibnja 1945. godine i sudbine manjeg broja Hrvata koji su ostali u Austriji nakon bleiburške tragedije.

Događaji u Bleiburgu mogu se jednostavno objasniti. U prvoj polovici svibnja 1945. godine, dok se završavao rat u Jugoslaviji, ljudi iz svih etničkih grupa u Jugoslaviji bježali su preko Karavanki i rijeke Drave očajnički se pokušavajući predati Britancima. Ono što su prvenstveno tražili bila je zaštita od partizanskih komunista. Iza jugoslavenskih borbenih linija događali su se neviđeni masakri i svi su oni, bez obzira čijoj su strani u tijeku rata pripadali, očekivali kobnu sudbinu u slučaju uhićenja.

Nedugo poslije ponoći, 13. svibnja, središnji ured britanskog 5. korpusa ocijenio je: "... da se predalo oko 300 000 ratnih zatočenika, osoblja i izbjeglica u dijelu pod nadzorom Korpusa, dok se daljnjih 600 000 kretalo iz Jugoslavije sjeverno, u smjeru Austrije. Poduzimam sve potrebne korake kako bi se spriječilo njihovo kretanje po cestama, ali to ih neće potpuno spriječiti, jer nemaju dovoljno hrane i maltretirani su. Ako se toliki broj ljudi stvarno pojavi, situacija u svezi hrane i dovoljnog broja stražara postat će kritična." Navedenih 600 000 činile su vojne formacije hrvatskih domobrana i ustaša, kao i veliki broj civilnih izbjeglica.

¹ Herbert Butterfield, Povijest i ljudski odnosi (London, 1951.) str. 186.

Do 15. svibnja, hrvatski konvoj je stigao do livada južno od Bleiburga u južnoj Karintiji, gdje su se nekoliko dana prije utaborili, u bleiburškom dvorcu s pogledom na grad, vojnici britanske 38. pješačke brigade. Hrvatski zapovjednik general Herenčić i prevoditelj Danijel Crljen odvezli su se u dvorac gdje su zatim, s brigadirom Patrickom Scottom, nastojali pregovarati o predaji. No, ubrzo se pojavio jugoslavenski general Milan Basta koji je inzistirao da se pridruži razgovorima. Basta i Scott su brzo odlučili prisiliti generala Herenčića da sve Hrvate pod svojim zapovjedništvom preda jugoslavenskim snagama. Scott je vrlo jasno naglasio generalu Herenčiću da ni u kojem slučaju neće dopustiti egzodus Hrvata još sjevernije u Austriju, koja je bila okupirana od strane Britanaca, nego će upotrijebiti svu silu kako bi pomogao Basti u njegovim namjerama da zarobi Hrvate. Nakon žestokih svađa, general Herenčić nevoljko je pristao na predaju. General Basta uvjerio je brigadira Scotta da će se sa svima, koji se vrata u Jugoslaviju, postupati ljudski i da se Hrvati nemaju čega bojati. Scott je o tome izvijestio svoje nadređene. Je li on sam u to vjerovao, to je druga stvar. U međuvremenu, na poljima prema jugu, izvan vidika bleiburškog dvorca, velika masa ljudi bila je u stanju užasa i zbunjenosti a činili su prethodnicu jednog cijelog naroda u bijegu.

Kada su Bastini partizani otvorili vatru iz šume koja se protezala s obje strane polja, nastala je užasna panika u golorukom narodu. Mnogi su bili ranjeni i ubijeni. Do sada još nisam s preciznošću ustanovio koliko je zapravo ljudi ubijeno u poljima pokraj Bleiburga. Tijekom godina sam skupio mnogo izvješća očevidaca o tome što se zapravo dogodilo. Nadalje, grobovi ubijenih su identificirani. Izgleda da je austrijski Crveni križ naknadno prenio tijela ubijenih, koja su zatim pokopana na drugim mjestima. Moje mišljenje je da sam broj ubijenih u Bleiburgu ne djeluje velik obzirom na događaje na drugim stranama u to vrijeme, no vjerujem kako to mišljenje neće dijeliti veliki broj Hrvata i simpatizera drugih nacionalnosti koji svake godine održavaju komemorativne sjednice na mjestu događaja. Isto tako vjerujem, kao što povijesna svijest napreduje da će se godišnje komemoracije promatrati sa stajališta sjećanja na one hrvatske žrtve koje su pale od strane Britanaca i njihovih komunističkih saveznika mračnih dana 1945., a neće se kriviti samo oni koji su se našli u blizini.

Velika većina ljudi, koji su ponovno prešli jugoslavensku granicu, masakrirana je sljedećih tjedana i mjeseci; prolazili su "marševe smrti" o kojima se tek treba početi voditi istraga. Na sreću, sada kad je Hrvatska opet samostalna država, povjesničari imaju mogućnost slobodno, na naučnoj osnovi istražiti taj predmet. Sada ću se osvrnuti na žalosne, ali povijesno relativno točne događaje u Bleiburgu, odnosno na ulogu i odgovornost Britanaca za zločin protiv Hrvata. Prvi komandant savezničkih snaga u mediteranskom dijelu bio je feldmaršal Sir Harold Alexander, koji je također zapovijedao snagama u južnoj Austriji. Njegov je glavni ured bio smješten u kraljevskoj palači u Caserti, izvan Napulja. Komande su išle kroz 15. vojni odsjek (general Mark Clark) u Firenzi, do britanske 8. armije (general Sir Richard McCreery), čiji je glavni ured bio u sjeveroistočnoj Italiji, blizu Udina. 8. armija bila je sastavljena od dva korpusa: 13. korpus koji je bio blizu Titove vojske u Trstu i uz Isonzo i 5. korpus (poručnik-general Sir Charles Keightley) koji je, kao što smo već vidjeli, okupirao južnu Austriju preko jugoslavenske granice na sjeveru. Alexander je 15. svibnja okupio glavne zapovjednike i rekao: "Oko 600 000 njemačkih i hrvatskih postrojbi vojne grupe E kreće se prema Klagenfurtu. Tijekom sljedećih 24 sata pogriješno se mislilo da se taj ogroman broj Hrvata predao 5. korpusu u Austriji i AFHQ (Glavni ured snaga savezničkih) je morao odrediti što činiti sa zarobljenicima. Ova pogriješka nastala je poradi većeg broja prijenosa nedovoljno razumljivih izvješća iz Austrije.

Alexander je shvatio da je broj izbjeglica mnogo veći od britanskih snaga koje su se nalazile na tom teritoriju - oko 25 000 vojnika, i zato je 16. svibnja izdao nalog zrakoplovnom vice-admiralu Leeju, svom vojnom izaslaniku koji se nalazio u Titovom glavnom uredu:

"Komandant savezničkih postrojbi u Austriji javlja da se oko 200 000 Jugoslavena koji su služili njemačkim snagama predalo njemu u ruke. Željeli bismo odmah vratiti te ljude snagama maršala Tita, pa bismo zamolili maršala Tita ako bi mogao instruirati svoje komandante da ih se prihvati i ugovoriti sa GOC 5. korpusom najbolji način da se izvrši primopredaja na austrijskoj granici, južno od Klagenfurta i da ih se vrati u Jugoslaviju."

Nakon nekoliko dana oglasio se Tito i zahvalio Feldmaršalu, ali su Hrvati u to vrijeme bili nadomak jugoslavenskom diktatoru. Povjesničari bi trebali pažljivo promisliti prije no što bilo koga moralno osude. Moje je mišljenje da je general Herenčić napravio kobnu pogriješku kada je pristao na predaju Basti, a pri tom imajući na umu tisuće nesretnih ljudi za koje je bio odgovoran. Jedno od rješenja bilo bi daljnje prodiranje u Austriju, uz rizik partizanskih napadaja i britanske vojne intervencije. Dok su domobranske snage bile sposobne suprostaviti se Titovim

neregularnim četama, britansko topništvo zajedno sa pomoći iz zraka predstavljala je prepreku, dok je Scott zaključio kako su snage kojima raspolaže nedovoljne za dulje sprječavanje egzodusa Hrvata. Scottova odluka da prisili Hrvate na povlačenje donijeta je jednoglasno i u ranoj fazi britanske okupacije, mogao bih sugerirati, imao je vrlo malo izbora obzirom na malu vojsku koja mu je tada bila na raspolaganju. Da je Herenčić naredio mirno napredovanje i razdvajanje u britansku zonu, sigurno je da bi tada Britanci otvorili vatru na gusto zbijene redove Hrvata i teško je sada ocijeniti eventualne posljedice. U isto vrijeme, mogli bi se zapitati bi li britanske snage dalje nastavile gađati masu paničnih i većinom golorukih bjegunaca? Dokazi mogućih reakcija britanske vojske postoje u rokovniku kapetana Nigela Nicolsona, djelatnika Špijunskog odjela 1. gardijske brigade. Rano navečer, 19. svibnja tri stražara su izvjestila: "100 000 Hrvata su upravo stigla u Ferlach. 3 GG-a (grenadier stražari) su naredila da se obavijeste svi Titovi ljudi u okolici i da se Hrvate nipošto ne pusti preko mosta." Pola sata kasnije, tek što je prvi nalog ušao u glavni ured 6.oklopne divizije, stiže i drugi nalog:

"NE pucati na Hrvate pokušaju li prijeći most (ako su u pratnji žena i djece)."

Takve su bile okolnosti u kojima je došlo do zarobljavanja oko 500 000 i više Hrvata koji su bježali od komunista bojeći se za svoj život. Sada ću se posvetiti jednom misterioznom aspektu ove tragedije, problemu kojeg još treba riješiti. Kao što smo vidjeli, Hrvati u Bleiburgu se nisu predali Britancima, koji snose mali dio krivnje za užase koji su se nakon toga dogodili. U međunarodnom zakonu nigdje ne stoji da zaraćena strana mora prihvatiti predaju vojske koja zahtijeva da je se zarobi. Predaja Hrvata u Bleiburgu zbila se 15. svibnja 1945. godine. Kao što ratni dnevnik opisuju, ono što je pokolebalo Komandu savezničkih snaga, bio je ogroman broj postrojba u zbjegu i izbjeglica koji su bježali prema Karintiji u vrijeme kada je 5. korpus tek stigao u regiju, i u vrijeme kada je odnos sa Titom bio nesiguran. Nedugo prije toga, od 12. svibnja nadalje, određeni broj manjih grupa hrvatskih vojnika i civila uspjeli su se predati britanskim snagama ili su se pak uspjeli neopaženo provući do zona koje su okupirali Britanci. Budući je bilo nepotrebno čuvati ljude koji su sami željeli ostati pod zaštitom britanskih snaga, neke su upućivalo u velike kampove koji su za njih bili improvizirani, dok su drugi ostajali na mjestu predaje pod zaštitom. Do 15. svibnja, 5. korpus poslao je izvještaj 8. armiji da se kod njih nalazi 25 000 Hrvata.

Prije bleiburške krize, britanske su snage tolerirale predaju manjih vojnih formacija, pa su se izbjeglice nastanjivale najbolje što su mogle, sigurne (tako su mislile) od pandži Titovih krvnika. Britanski su stražari sprječavali bande Titovih partizana koji su tražili način da pucaju po Hrvatima. Britanska je komanda prihvatila činjenicu da 25 000 "nepozvanih gostiju" potpada pod međunarodni zakon. Britanska vlada snosila je odgovornost za humano postupanje sa ratnim zarobljenicima po Ženevskoj konvenciji iz 1929. 2 U početku je izgledalo da je 5. korpus slijedio zakon. Da su odabrali drugi put, dolazak izbjeglica u britansku zonu mogao se spriječiti (jedini dostupan put bio je preko mostova rijeke Drave).

Takva je bila situacija sredinom svibnja. Ali, od 15. svibnja nadalje, politika 5. korpusa prema zarobljenim Hrvatima drastično se promijenila, od politike u skladu sa ratnim zakonima i zakonima ljudske prirode, do surađivanja i podrške jugoslavenskom komunističkom režimu. U tijeku trećeg tjedna uređeno je da se svi Hrvati, koji su bili u zarobljeništvu 5. korpusa, predaju Titu; kako bi on svoju genocidnu politiku mogao prenijeti i na one koji su mislili da su konačno sigurni. Kada se uzme u obzir Titov stav prema hrvatskoj državi u ratu (NDH), užasan način ophođenja njegovih postrojba u britanskoj zoni u Austriji, vrlo je teško vjerovati da oni koji su uredili povratak Hrvata u Jugoslaviju nisu znali kakva im sudbina prijeti.

13. svibnja, ratni dnevnik 1. gardijske brigade izvješćuje: "Slovenci i Srbi su pretežito koncentrirani u zatvoru Viktring. Nitko od njih ne može biti vraćen natrag, osim u sigurnu smrt koja im prijeti od strane Tita."

Ako je to sudbina koju su očekivali Slovenci i Srbi, koliko bi gore bilo Hrvatima! Partizani su učinili vrlo malo da bi zataškali svoj apetit za krvavom osvetom. Dok su ih britanske snage silom zadržavale, oni su više puta pokušali ubiti zatvorenike logora Viktring, južno od Klagenfurta. 25. svibnja kapetan Nicolson zabilježio je u svojem rokovniku:

"Još 100 Hrvata ...je već na putu vlakom za Jugoslaviju - en route za klaonicu...Ta je informacija prispjela od Titovog časnika koji je zadužen za zatrpavanje jame u Maria Elend."

Što je povod na tako dramatičnoj promjeni u politici? Razvoj tijeka događaja pokazuje da je odlučna intervencija stupila na snagu 13. svibnja kada je Harold Macmillan iznenada stigao u Glavni stožer Korpusa. U to vrijeme, Macmillan je vršio dužnost ministra u mediteranskoj regiji, političkog savjetnika feldmaršala Alexandera, čime je posjedovao autoritet za komunikaciju direktno sa Uredom za vanjske poslove i Kancelarom. 12. svibnja Macmillan je, u dogovoru s Alexanderom avionom otputovao u sjeveroistočnu Italiju, sjedište 8. armije, kako bi se s generalom McCreeryjom konzultirao o sve gorim odnosima s Titom. Kao što je večer prije odlaska izvijestio Ured za vanjske poslove, namjera je bila izvijestiti McCreeryja o političkoj situaciji, koji bi mu dao vojno mišljenje. Macmillan je proveo cijelu večer 12. svibnja u razgovoru s McCreeryjem i generalpukovnikom Hardingom čiji je 13. korpus bio u direktnom dodiru s Jugoslavenima na Isonzu.

U tom trenutku nastaje preokret u Macmillanovom planu. Umjesto da je, kao što je bilo predviđeno, otputovao u Napulj, on je iznenada avionom otputovao preko planina u Austriju. Tamo je proveo dva sata u razgovoru s Keightleyjom i suradnicima. Što se dogodilo na tom sastanku, može se zaključiti samo iz događaja koji su slijedili, budući Macmillan nije nikad otkrio motive za iznenadnu promjenu u planovima glede puta, kao ni temu diskusija u Glavnom stožeru 5. korpusa.

U svom dnevniku, kojeg je vjerojatno nadopunio sljedećeg dana, Macmillan opširnije navodi teme koje je potaknuo Keightley:

"Da zbrka postane još veća, na tisuće tzv. ustaša i četnika, većinom sa ženama i djecom, panično bježe pred Jugoslavenima koji napreduju. Ovi nazivi, ustaše i četnici, pokrivaju sve, od gerilskih snaga organiziranih i naoružanih od strane Nijemaca, koje su se sastojale od Slovenaca, Hrvata i Srba, da bi se borili protiv Tita, do običnih ljudi koje su partizani prozvali nacistima i fašistima samo zato što su bili katolici ili konzervativni u politici, pa se nisu slagali sa revolucionarnim komunizmom. (To je vrlo jednostavna formula, koja, u nešto modificiranoj formi, primjećujem, uzima maha u engleskoj politici.)"

Macmillanov dnevnik je ispunjen pogledima koji odaju nadu u eventualno publiciranje tekstova, pa se ne dobiva dojam potpune istine i cjelokupnosti, što bi, u nekom drugom slučaju, možda bilo vidljivo.

Paragraf koji je ovdje naveden postavlja neka pitanja i ne može se shvatiti "slovo po slovo" kao što je bilo sa Horneom. Macmillanovim biografičarom i autorima Vladinog "Cowgill izvještaja." Mogu se donijeti sigurni zaključci, kao npr:

1. Sigurno je da je cijela informacija potekla od generala Keightleya.
2. Budući su imali vrlo malo vremena za razgovor, kao i iznenadna Macmillanova odluka da promijeni originalne planove puta, može se zaključiti da taj sastanak nije bio samo običan razgovor.
3. Paragraf koji opisuje posjet Klagenfurtu pisan je stilom osobnog dnevnika, ali ostavlja se dojam prisutnosti službenog tona razgovora.

Predmeti su nabrojani po važnosti:

(I) Jugoslaveni su izrazili otvorenu želju za pripojenjem Južne Karantanije gdje su se njihove postrojbe počele ponašati nekontrolirano.

(II) Među velikim brojem neprijateljskih snaga koje su se predale 5. korpusu bilo je 40.000 Kozaka i Bjelorusa, čiji su povratak zahtijevali Sovjeti. Također se zna da je vojska maršala Tolbukhina, koja je stala unutar određene granice britanske zone, držala oslobođene britanske ratne zatvorenike.

(III) Različite kategorije "Jugoslavena", panično bježeći ispred Titovih četa, stigle su na odredište, kao što je gore navedeno.

Macmillan je zaključio svoj izvještaj o sastanku, objasnivši: "Jučer smo imali konferenciju s generalom i njegovim časnicima, pokrivajući gotovo isto područje kao ono s generalima McCreeryjem i Hardingom. On nam je dao svoj izvještaj, a mi njemu naš. Vjerujem da je svima bilo korisno.

Dakle, kao što se moglo očekivati, Keightley je poredao glavne probleme, koji su ga čekali u Austriji, a Macmillan mu je odgovorio s prikladnim uputama i savjetima. Dakako, važno je da su politički čimbenici vladali u svakom pitanju, a Macmillan je bio kvalificiran da na njih odgovori. Macmillan je parafrazirao svoje odgovore na prva dva pitanja.

(I) Jugoslavenska agresija: "Moramo na to gledati manje više bespomoćno zato što je naš trenutni plan ne upotrijebiti silu i ne poticati, (izazvati?) incident.

(II) Kozaci i Bjelorusi: "Odlučili smo ih predati... U isto vrijeme, predložio sam da nam Rusi predaju Britance ili ranjenike, koji bi mogli biti u njihovom području". Međutim, u Macmillanovom dnevniku se ne vidi koji je savjet preferirao, ili je li uopće bilo kojem savjetu dao prednost.

(III) Ovo izostavljanje čini se sve zanimljivijim kad se malo bolje razmotri. Kao prvo, ako ne gledamo Macmillanov prenatrpani stil izražavanja, njegov izvještaj kazuje da je Keightleyjev izvještaj o jugoslavenskim prognanicima detaljan i eksplicitan. Kad je Macmillan stigao, izvještaj je, u cijelosti, pokrивao sve antikomunističke Jugoslavenе koji je 5. korpus zadržao kod Viktringa i na drugim mjestima.

1. "Četničke" slovenske postrojbe, "gerilce koje su Nijemci naoružali i uzdržavali... za borbu protiv Tita": tj. slovenski domobranci

2. Hrvatske sile, krivo razvrstane "en bloc" kao tzv. ustaše, ustvari pretežito "gerilci koje su Nijemci naoružali i uzdržavali,, za borbu protiv Tita" tj. hrvatski domobranci.

3. "Četnički" Srbi: tj. anti-Titove srpske formacije pod vodstvom generala Mihallovića i generala Nedića. "Prve tri grupe bile su uglavnom praćene ženama i djecom.

4. Rimokatoličke i konzervativne elemente koji su ostali bez naklonosti prema revolucionarnom komunizmu: tj. civili iz različitih etničkih grupa u Jugoslaviji, koji su imali razloga bojati se preuzimanja vlasti od strane komunista.

Macmillanov spis sukladan je dnevnom ratnom dnevniku Šeste oružane divizije koji glasi: "Položaj u divizijskom području, u svezi predanih osoba, sada je otprilike ovakav:..

Plaćeničke postrojbe:

(a) U borbenoj grupi "Seeler" 21.000 Slovenaca, Srba i Bjelorusa.

(b) Hrvati. Područje Eisenkappel, vojna snaga 7.000 uz 3.000 civila.

Macmillanov izvještaj o razgovoru s Keightleyjem jedina je cjelovita verzija, budući da Keightleyjevi stariji časnici, brigadir Low (Aldington) i Tyron-Willson ne priznaju svoju nazočnost tom razgovoru. (Odsutnost tih časnika s takvog važnog sastanka je nevjerojatna). Čini se kako je 5. korpus zabilježio sažetak tog razgovora radi informacija, ali ako je to tako onda je izvještaj nestao iz ratnog dnevnika zajedno s drugim informacijama koje je britanska vlada smatrala kompromitantnim. Prema tome, prisiljeni smo služiti se Macmillanovom verzijom koja je barem napisana u onom periodu. Međutim, analiziranje otkriva neke zanimljive proturječnosti.

Macmillan je zabilježio savjet koji je dao u svezi prva dva Keightleyjeva pitanja, ali nije otkrio svoj odgovor na pitanje o jugoslavenskim prognanicima. Ovo izostavljanje je zanimljivo zato što je Keightley dobio precizne upute u svezi Kozaka. 13. ožujka, osma armija izdala je pažljivo napisanu zapovijed u svezi tretiranja uhvaćenih Rusa. 3. svibnja, Osmu armiju izdaje zapovijed da se "Četničke Mihailovićeve postrojbe i drugi disidentski Jugoslaveni ... trebaju smatrati ratnim zarobljenicima i tako biti tretirani. Konačno, o uklanjanju tih osoba će odlučiti država". Međutim, kontekst naredbe je bila predaja njemačkih postrojba u Italiji, a osim toga naredba nije eksplicitno spomenula Hrvate, iako se tisuće Hrvata bilo predalo 5. korpusu.

Nepojmljivo je da Keightley nije tražio Macmillanov savjet u svezi ovog političkog pitanja i da mu Macmillanov nije nudio neki savjet. Slika je još čudnija kad se uzme u obzir Macmillanov motiv za iznenadno putovanje u Klagenfurt.

Autori "Cowgill izvještaja" tvrde da je Macmillan putovao avionom na sastanak s Keightleyjem kako bi objasnio potrebu rafiniranog načina u postupku s Jugoslavenima, budući je tri dana prije toga Keightley tražio dozvolu od McCreeya da puca na Jugoslavenе koji ne slušaju britanske zapovjednike.³ Iako je ovo prikazano kao činjenica, ovaj je prijedlog samo špekulacija i izmišljotina da bi se dokazala tvrdnja u izvještaju; tj. da se Macmillan susreo s problemom prognanika "en passant" i nije imao važnu ulogu u odluci da ih se vrati komunistima.

3 Zapovjednik brigade Anthony Cowgill, Lord Birnelow i Christopher Booker, "Repatrijacija iz Austrije 1945.: Izvješće o istrazi (London, 1990.) privatno tiskano.

Da je Macmillan vidio potrebu Keightleyja osobno savjetovati, nema sumnje da bi planirao putovanje do Austrije na početku. Osim toga, ne može se objasniti zašto je onda sakrivao odluku o repatrijaciji Kozaka i Jugoslavena od britanskog Ministarstva vanjskih poslova.

Nedavno je stariji časnik kod Glavnog stožera 5. korpusa potvrdio točnost moje sugestije da je Keightley kontaktirao s Macmillanom, dok je bio s McCreeryjem i tražio Macmillana da dođe na sjever i da mu savjetuje kako tretirati Kozake. U zabilježenom intervjuu koji je bio održan u Kraljevskom ratnom muzeju (Imperial War Museum), brigadir C.E. Tryon-Willson sjećao se talijanske kampanje iz 1890. g.

"Kada se bude zanimalo za povijest kampanje, mislim da će se saznati kako je u mnogim slučajima 5. korpus bio u mogućnosti prići Haroldu Macmillanu, a ponekad i direktno Alexanderu."

Opisujući nadalje probleme s kojima se susretao 5. korpus u Austriji, brigadir Tryon-Willson se prisjeća svog posjeta Glavnom stožeru Crvene armije u Voitsbergu 10. odnosno 11. svibnja.

"Odmah čim smo stigli u Austriju, a to je bilo nekoliko dana po dolasku generala Keightleyja, bilo mi je rečeno da podem iz dva razloga: jedan je razlog bio da pogledam područje kroz koje bi možda morali operirati: a drugi da kontaktiram drugu stranu. Baš u to vrijeme nisam otišao ni sa kakvim uputstvima ili s namjerom predavanja Kozaka. Jer - ponovo, vraćam se na 78. diviziju - oni su se pomakli prilično daleko, u nadi da Rusi nisu puno znali o njima, jer nisu htjeli da ih se vrati. 46. divizija koja je bila puno bliže, imala ih je dosta, a isto tako i 6. oklopna. General Keightley je prije tog mog putovanja imao već kontakt s generalom Haroldom Macmillanom. On mi je rekao u čemu je problem, a spomenuo je - ili je možda spomenuo da ima neke Bjelorusce. Ali u tom razdoblju, sa sigurnošću, sve do 15. -tog znam, a ta mi se stvar uredila u pamćenje, nismo znali broj niti bilo čije ime, jer smo i morali reći Diviziji da hrani te momke iz rezervi koje su tamo imali. A Harold Macmillan je rekao: "Pa, gledajte, budete li vratili te momke natrag, jedina stvar koju mogu napraviti je reći Vam da će biti bolje ako se izravno obratite generalu Tolbuklinu i sreditte stvar".⁴ Savjet koji je Tryon-Wilson pripisao Macmillanu izgleda malo zbunjujući, ali je njegova glavna misao razumljiva. Keightley je zahtijevao nazočnost Macmillana kako bi ga savjetovao u svezi s planom koji je trebao provesti u odnosu na Kozake.

Nadalje, ovaj prvotni račun potvrđuje da je prije Macmillanova posjeta 5. korpusu bio zabrinut kako zaštititi Kozake od izdaje Sovjetima. Točnije, ono što je Ministar rekao Keightleyu nije zabilježeno, ali je bit toga neosporna. Deset dana kasnije Keightley je izvijestio zapovjednika 8. armije generala McCreeryja: "Kao rezultat usmene naredbe Macmillana Komandi 5. korpusa na navedenom sastanku, mi smo poduzeli vraćanje svih sovjetskih državljana iz područja Korpusa sovjetskim snagama". Dosada su i Keightly i Macmillan uskraćivali sva uputstva ove "usmene naredbe" svojim kolegama, a jedini razlog što je zapovjednik 5. korpusa odabrao to obznaniti bilo je u kontekstu pokušaja da izvrne novoprimitu naredbu od Alexandera kojom mu je branio prisiljavanje Kozaka da se vrate "kući".

Trenutno sam zabrinut za sudbinu Hrvata više nego Kozaka. Međutim, postoji dostatan razlog da se vjeruje da vraćanje u domovinu oba naroda predstavlja posljedicu identične odluke. Prije Macmillanovog dolaska zapisi ukazuju da 5. korpus nije imao ni namjeru, ni želju da bilo koga predaje kako bi bio maltretiran ili ubijen. Potom se u planu dogodio radikalni preokret, koji je zahtijevao opsežnu obmanu savezničke Komande, da se ne kaže ništa o nesretnim zatvorenicima. Ratni dnevnik 5. korpusa, i drugi vojni zapisi bili su u biti krivotvoreni, a postupak, koji je jedva bio potreban, imao je svu spomenutu proceduru. "Cowgill komitet" se trudio ismijati ideju o bilo kakvoj urotničkoj aktivnosti svog "prijatelja" Alexandera. Po povratku u Napulj 14. svibnja Macmillan je uspio uvjeriti Alexanderovog izvršnog administrativnog časnika generala Robertsona da izda naredbu kojom se zahtijeva predaja Kozaka i Jugoslavena sovjetskim i jugoslovenskim komunistima. O tom nema riječi u Macmillinovom dnevniku, ali je događaj utvrđen privolom koju je kasno te noći dao Alexander Kirk, Macmillanov američki istomišljenik, politički savjetnik Alexanderov, Ministarstvu u Washingtonu. "Danas popodne je general Robertson izvršni administrativni časnik AFHQ-a, zahtijevao od nas da se suglasimo sa tekstom brzojava za general - kapetana britanske 8. armije; kojim se on ovlašćuje da preda 28.000 Kozaka (pogledajte naše izvješće 797. od 16. listopada 1944. Ponoć), uključujući žene i djecu, maršalu Tolbuklinu, te ga dalje upućuje da preda jugoslavenskim partizanima veliki broj odmetničkih

4 Autori "Cowgill izvješća" se pozivaju na moju sugestiju "da je Macmillan odletio za Klagenfurt "hitno" raspraviti o problemu Kozaka" kao o jednom slijedu "neosnovanih pretpostavki". Obzirom da je zapovjednik brigade Tryon - Wilson i sam bio član "Cowgill komiteta", autori su morali znati za valjanost moje pretpostavke.

jugoslavenskih postrojbi s izuzetkom četnika. "General Robertson je utvrdio da je Macmillan, koji je jučer govorio s general - kapetanom 8. armije, preporučio ovaj smjer akcije. Pitali smo jesu li Rusi tražili da im se ti Kozaci predaju, a Robertson je na to negativno odgovorio i dodao "...ali će sigurno to ubrzo zatražiti". Također smo pitali generala Robertsona kako namjerava definirati četnike, a on je na to bio vrlo neodređen. Mi smo na to rekli da ne možemo dati suglasnost dok se ne obratimo našoj vladi. Izvršni časnik je izrazio nezadovoljstvo budući se nismo suglasili s njim u tome, ali je dodao da je bio suočen s teškim administrativnim problemom, stotine tisuća njemačkih POWS-a, te se u to vrijeme nije mogao mučiti s time tko bi mogao ili ne bi mogao biti predan Rusima i partizanima, da bude ubijen. On bi svoj brzojav morao poslati bez obzira na naše neslaganje.

"Mišljenje Ministarstva bi brzo bilo poželjno".

Po svoj prilici se zbog ovog sukoba između SAD-a i britanskih političkih savjetnika, Robertson trebao obratiti Macmillanu zbog potvrde smjernica koje je sada prihvatio. U 4,36 tog popodneva (14-og) Robertson je odaslao naredbu 8. armiji da se dalje proslijedi Keightyju, kojom se tražila brza predaja "Rusa" (tj. Kozaka) i zaključio s ovim uputstvom: "Svo osoblje za koje je utvrđena jugoslavenska nacionalnost, a koje je služilo njemačkim snagama, treba razoružati i predati jugoslavenskim snagama". Kopije su poslane Alexanderovom šefu Glavnog stožera, generalu Morganu, koji se upravo spremao otići na dužu misiju u sjevernu Italiju i Austriju, kao i Macmillan. Značajno je da ni jedna kopija nije poslana Kirku, koji bi primijetio čak i da je namjerna rečenica koja se odnosila na četnike izvučena iz krajnje verzije. Propust sugerira da je ona bila uključena u skicu teksta što dokazuje lažnu nadu pridobivanja Kirka. Odlučivši da nastave bez njegovog pristanka, Macmillan i Robertson su zgrabili priliku da prošire naredbu. To je ova naredba koju su odgovorni u 5. korpusu prihvatili kao opravdanje za akcije vraćanja u domovinu, što se nastavilo cijelom drugom polovicom svibnja. Čudna je, ali izgleda neosporna, činjenica da Alexander uopće nije znao o postojanju te naredbe sve do 21. svibnja. Točno se ne zna koliko je dugo to skrivano od njega, ali događaji koji su uslijedili govore o propustu ispod razumne sumnje. Od 16. svibnja pa dalje, on je bio zauzet raspravama s Eisenhowerom, čiji je cilj bio evakuacija Kozaka u SHAEF pritvor. U isto vrijeme njegova namjera je bila da transportira jugoslavenske zatvorenike i ispitao je nedosljednost (neslaganje) između prepisanog u "Robertsonovoj naredbi": na što je Alexander izdao svježe objašnjenje naredbe. Bilo bi apsurdno pretpostaviti da su dva vrhovna saveznička komandanta prošla svu tu muku znajući da je dijametralno različita politika već u provedbi. Srećom, nije potrebno osloniti se na zaključke i osnove naizgled prihvatljivog plana, jer dokazi o velikoj obmani provjeravat će se kasnije u tadašnjim zapisima, 17. svibnja Alexander je izdao ovaj emotivni apel - smjernice kombiniranom rukovodstvu Glavnog stožera; "Da nam pomognete u raščišćavanju pretrpanosti ljudstva u južnoj Austriji hitno tražimo uputstva za konačno razmještanje sljedećih triju klasa:

a/ Oko 50.000 Kozaka, uključujući 11.000 žena, djece i staraca. Oni su bili dio njemačkih oružanih snaga i borili su se protiv saveznika.

b/ Četnika čiji se broj stalno povećava. Trenutačno ih ima oko 35.000 od kojih smo već evakuirali 11.000 u Italiju.

c/ Njemačkih hrvatskih postrojba ukupno 25.000.

U svakom od navedenih slučajeva, ako bi ih se vratilo u zemlju podrijetla odmah, bilo bi fatalno po njihovo zdravlje. "Tražimo odluke o konačnom razmještanju čim prije". Doslovni tekst pokazuje dosta jasno širinu Alexanderove humane brige za bespomoćne bjegunce, i njegovu primjedbu što ih se predaje njihovim neprijateljima. U tom kontekstu, međutim, sadržaj je na drugom mjestu u odnosu na način njegovog prijenosa. Iako oblik utvrđuje da poruka proistječe osobno od vrhovnog savezničkog zapovjednika, ustvari je otposlana iz ureda njegovog izvršnog administrativnog časnika, generala Robertsona.

Takav postupak, iako na toj razini, postavlja značajno pitanje u odnosu na Robertsonovu ulogu u planu prisilnog vraćanja u zemlju podrijetla. Tri dana ranije tri dana, na Macmillanov poticaj, on je izdao sramnu "Robertsonovu naredbu", gore citiranu, kojom se 8. armiji naređuje da preda "sve Ruse" Sovjetima, a sve Jugoslavene koji su služili u njemačkim snagama, Titu.

Kad je primio svoju kopiju, od Feldmaršalovog znaka 17. svibnja, vjerojatno je Robertson shvatio da Alexander nije znao za postojanje prijašnje naredbe, što je bilo u opreci s brigom za dobrobit

zatvorenika, a njegov apel Eisenhoweru postoje suvišan... Zašto, u tom slučaju, on nije upozorio Alexandera na nedosljednost? ⁵

Neizbježno je da je Robertson uskratio uputstva njegovoj naredbi od 14. svibnja, za čiju je bezdušnost dobro znao, zapravo je time ismijao Feldmaršalove humane namjere. Možda bi se moglo upitati, je li takva obmana bila moguća u čvrstom ustrojstvu vojnih stožera. Opće je poznato da je Alexander bio zapovjednik "bez ljudi" koji je bio sklon tome da veći dio rutinskog posla prepušta svojim sposobnim potčiniteljima. Kako bilo da bilo, srećom postoje potvrđeni dokazi o opsežnosti obmane koji ukazuju na vještinu kojom je ona provedena.

Podsjećamo da je kasno 14. svibnja Alexander Kirk, američki politički savjetnik pri AFHQ-u, iznio Ministarstvu svoje neslaganje s Robertsonovim prijedlogom da preda jugoslavenske zatvorenike Titu. Predloženi korak bio je u direktnoj opreci sa savezničkim planom i 16. svibnja pomoćnik sekretara države Grew, uputio je Kirka da uloži službeni protest AFHQ-u u ime vlade SAD-a. Istoga dana (17. svibnja) kad je Alexander izdao svoj apel zajedničkim šefovima osoblja, Kirkov je zamjenik Carmel Offie, registrirao službenu primjedbu zamjeniku šefa osoblja (general Lemnitzer), generalu Robertsonu i Haroldu Macmillanu: "Želim izraziti svoje neslaganje s brzjavom koje je CAO poslao MACMIS-u u odnosu na raspored određenih jugoslavenskih disidentskih trupa i četnika te da američki stav, s kojim se Ministarstvo vanjskih poslova složilo u odnosu na disidentske jugoslavenske trupe i nepartizane, je jasno utvrđen "Prisjetit ćete se da je engleski ambasador u Beogradu, prije nekoliko tjedana, predložio tri alternative kod predaje ovih Jugoslavena.

- a) da se koriste kao pomoćne postrojbe
- b) da ih se treba predati jugoslavenskoj vojsci, i
- c) da ih se treba razoružati i smjestiti u izbjegličke logore.

"Ukratko, stoga vjerujemo da su postrojbe koje su u pitanju, a koje se žele predati američkim i britanskim zapovjednicima u sjeveroistočnoj Italiji, trebaju razoružati i smjestiti u kampove - baze radi ispitivanja; da se onima koji se žele vratiti u Jugoslaviju kao pojedinci to i dopusti, a da se svi ostali prebace u izbjegličke logore, a one protiv kojih postoji dokaz da su počinili ratni zločin, da ih se kao takve izruči". Alexanderu nije trebalo uvjeravanja za to, a on je istog tog dana 17. svibnja izdao naredbu, osiguravajući evakuaciju četnika i drugih "odmetnika" jugoslavenskih zatvorenika iz Austrije u kampove u pozadini sjeverne Italije poznate kao "Okrug 1". Sljedećeg dana je zahvalni Kirk izvijestio ponovo Ministarstvo: "Vrhovni saveznički zapovjednik (SAC) je izvijestio 8. armiju i .... 15. armijsku grupu da se infiltriranje četnika i drugih jugoslavenskih odmetnika u područja koja su okupirale savezničke postrojbe treba tretirati kao razoružane neprijateljske postrojbe i evakuirati u britanska koncentracijska područja. Računa se na ukupan broj od 35 000 koje AFHQ uzima u razmatranje za konačan raspored".

Zapovijed (tzv. "Distone") na koju je Kirk mislio, zahtijevala je evakuaciju svih predanih srpskih, slovenskih i crnogorskih četa iz Austrije i njihov premještaj u logore u Italiju, gdje je zadržano tisuće njihovih zemljaka koji su se prije predali u Italiji. U zapovijedi nije spomenuto 25.000 hrvatskih četa koje je zadržao 5. korpus u Austriji, odakle je zapovijed bila izdana kao reakcija na specifičnu istragu koju je naručio šef stožera 5. korpusa (Brigadir Low), u svezi odluke jedinice "Jugoslavenske kraljevske armije". Za jedno vrijeme, bilo je potrebno Hrvate zadržati u Austriji, jer Hrvati nisu mogli biti smješteni pokraj njihovih zakletih neprijatelja. Svaka odluka u svezi konačne sudbine svih ratnih zarobljenika jugoslavenske nacionalnosti bila je u rukama zapovjedništva korpusa, kojemu je Alexander uputio taj zahtjev 16. svibnja.

Što se tiče Kirka, sve je izgledalo dobro. Određen smjer kojega se držao AFHQ sada je bio u skladu s odlukama SAD-a i Velike Britanije i činilo se da više nije postojala mogućnost repatrijacije bjegunaca, da bi ih potom ubio osvetoljubivi Tito. Prošlo je više od dva mjeseca prije nego što je Kirk otkrio da su on i Alexander bili žrtve prijevare koju su izvršili njihovi suradnici.

5 "Cowgill komitet", čije je Aldington bio nepotvrđen član, bio je bez sumnje zbunjen ovom proturječnošću, na što su njegovi autori pokušali dati ovaj zanimljiv odgovor: "Ne znamo koliko je on (Robertson) tražio političko pokriće za naredbu koju je izdao u žaru hitnosti prije tri dana" (Repatrijacija iz Austrije 1945. naznačeno na str. 75). Tome je dovoljno odgovoriti (I) da je tekst potekao od Alexandera a Robertson ga je samo prenio. (II) nemoguće je interpretirati kao "traženje političkog pokrića" naredbu na koju se to odnosi, čiji su tvorci bili u direktnom konfliktu s onima koje je Alexander signalizirao.

14. svibnja je General Robertson pokazao Kirku plan zapovijedi, po kojoj se tražilo izručenje svih jugoslavenskih zarobljenika iz Austrije i koju je odobrio Macmillan, Robertson je odbacio Kirkovo protestiranje i ubrzo nakon toga izdao zloglasnu zapovijed FX 75383 koja bi osigurala, ono što je on drsko očekivao - vjerojatan masakr Kozaka i Jugoslavena.

Međutim, tekst službenog protesta Amerike od 17. svibnja, uložen u AFHQ-u, otkriva da je Kirkov ured imao u svojim rukama ono što se pretpostavljalo da je primjerak Robertsonove zapovijedi. Kirkov zastupnički ured pripisao je to brzojavu koji je CAO (Robertson) uputio MACMIS-u, u svezi odluke nekih jugoslavenskih nacionalista koji su bili predani saveznicima".

Ovo upućivanje otkriva način po kojoj je američki politički savjetnik bio prevaren. "MACMIS" je skraćenica za "Maclean Mission to Tito" (Macleanova misija Titu), koja je imala bazu u Trstu, za izvještavanje o pokretima Jugoslavena kod granice o kojima se raspravljalo. Međutim, uistinu sama zapovijed poslana MACMIS-u u svezi nekih razmještanja jugoslavenskih nacionalista, koji su bili predani saveznicima, nije bila Robertsonova zapovijed FX 75383 od 14 svibnja, nego Alexanderova FX 75902, koja je odredila povratak 200.000 Hrvata u Jugoslaviju. Budući da je mišljenje da se 200.000 Hrvata predalo Englezima ubrzo prihvaćeno kao zabuna, drugi signal je efektno postao mrtvim slovom na papiru, odmah nakon što je bilo signalizirano.

Ovim genijalnim načinom Ured je bio prevaren i nagnan da vjeruje kako je signal koji je Alexanderova zapovijed 17. svibnja efektno poništila isti signal koji je Robertson pokazao Kirku 14. svibnja. Prema tome, 18. svibnja Kirk je javio američkom Ministarstvu vanjskih poslova da je Alexander izdao zapovijed umjesto Robertsonove zapovijedi, po kojoj, dosljedno, jugoslavenski zarobljenici ne bi bili ugroženi. Vjerojatno je onda sve dobro izgledalo Kirku i Alexanderu, koji nisu, međutim, znali da prava Robertsonova zapovijed nije bila eksplicitno zamijenjena. 5. korpus je zadržao zapovijed za opravdanje kasnijem izručenju tisuću jugoslavenskih nacionalista. Ova Machiavellijeva procedura omogućila je da Robertsonova zapovijed ostane neaktivna, očekujući reaktiviranje u slučaju potrebe. Toj uroti je bila potrebna visoka mjera dvoličnosti s posljedicom rasplesa koji je ujedno i kompleksan proces. Međutim, kratki sažetak događaja služiti će za razjašnjenje.

13. svibnja

Nakon Macmillanovog posjeta 5. korpusu, on i Keightley, u svojim izvještajima, koji su inače vrlo detaljni, zanemarili su bilo kakvo upućivanje na desetke tisuća Jugoslavena u zonu korpusa i izručenju Jugoslavena komunistima.

14. svibnja.

Na Macmillanov poticaj Robertson izdaje zapovijed za izručenje Jugoslavena komunistima. Kirk je pažljivo izostavljen sa spiska ljudi koji su dobivali na uvid tu važnu zapovijed.

16. svibnja

Alexandrov zapovjednik, general Morgan, u posjeti 5. korpusu Alexanderu objašnjava da prisutnost 25.000 Hrvata i 25.000 Slovenaca nameće veliku napetost na izvore (opskrbe) Petog korpusa. Prema tome, očigledno nije Keightley obavijestio generala o Robertsonovoj zapovijedi, koja je pružila rješenje tog problema.

Prema tome, Alexander traži upute zapovjedništva u svezi uklanjanja Jugoslavena u Austriji. Još jedanput, nepojmljivo je da bi to učinio da je bio upućen u postojanje Robertsonove zapovijedi, jer Robertsonova zapovijed je pružila rješenje za Jugoslavene u Austriji.

17. svibnja

Američki politički savjetnik je prevaren i ostavljen u uvjerenju da je druga zapovijed zamijenila Robertsonovu zapovijed.

U 5. korpusu, Aldington izdaje ovu zapovijed, specificirajući kategoriju ljudi koji se moraju izručiti pazeći da primjerak zapovijedi ne padne u ruke više komande.

"Svi jugoslavenski nacionalisti, koji su trenutno prisutni u području Korpusa, biti će predani Titovim snagama što prije. Ovi ljudi će biti odmah razoružani, ali neće biti izvješteni o njihovom odredištu. Zapovjedništvo, zajedno s jugoslavenskim snagama će koordinirati raspored predaje. Predaja će trajati duže vremena radi mogućeg problema oko primitka. FMNS će biti zadužen da prati ljude do određene točke, koju je zapovjedništvo najavilo, gdje će biti predani Titovim postrojbama".

General McCreery savjetuje Keightleyju: "Dok se na završe sadašnji državni pregovori s Jugoslavijom, izbjegavati ćete ulazak u bilo kakav potpisani ugovor s jugoslavenskim zapovjednicima".

18. svibnja

Aldington je primio Alexanderovu zapovijed od prijašnjeg dana: "Četnike i disidentske Jugoslavena koji infiltriraju područja koja su Saveznici okupirali, treba tretirati kao razoružane neprijateljske postrojbe i evakuirati britansko područje u Distoneu (Italija). Računajući i jedanaest tisuća koji su već u Distoneu, vjerujemo da je ukupan broj oko trideset i pet tisuća".

19. svibnja

Unatoč jasnim uvjetima zadnje dvije zapovijedi, Aldington ulazi u pismeni ugovor s jugoslavenskim pukovnikom Ivanovichom, i obvezuje 5. korpus za predaju svih Jugoslavena u tom području, posebno spominjući "četnike i disidentske Jugoslavena", računajući na Robertsonovu zapovijed za opravdanje njegovog autoriteta.

21. svibnja

Prvi put Alexander saznaje da Robertsonova zapovijed postoji kad general McCreery pita je li zapovijed u skladu s politikom AFHQ-a.

Sad je bilo jasno tko je bio glavni "tvorac" ovog smišljenog plana prijevare. Macmillan je bio u dobrom poslovnom odnosu s Robertsonom. Na primjer, 8. siječnja 1945. napisao je sljedeće u svom dnevniku: "Volim surađivati s generalom Robertsonom jer je vrlo pametan čovjek". Vjerojatno je na taj dan, ujutro, pristupio generalu i objasnio problem (kako ga je on vidio) s ruskim i jugoslavenskim zatvorenici čiju je predaju primio 5. korpus. Međusobno su donijeli zapovijed koja je bila poslana 5. Korpusu taj dan, zahtijevajući izručenje jugoslavenskih zatvorenika Titovim četama, što je bilo izrugivanje politike saveznika. Ovaj potez dobro se tajio od Alexandera. On dokazuje svoje neznanje u smišljenim planovima s Eisenhowerom i zapovjedništvom, u održavanju politike savezika.

Alexandrova "Distone zapovijed" od 17. svibnja dovela je cijelu urotu u opasnost, jer urota je ovisila o uspješnosti Robertsonove zapovijedi. Vidi se zašto se na saslušanju 1989. g. lord Aldington trudio da pokazuje da zbog nekog nepoznatog razloga, "Distone zapovijed" nije stigla u njegov stožer (gdje je bila upućena) i zašto se isto tako njegov susjed sudac Davles trudio sakriti od porote dokaze, koji su dokazivali suprotno.

15. svibnja, pomoćnik državnog tajnika zatražio je od Kirka da protestira protiv izdavanja "Robertsonove zapovijedi" i 17. svibnja Kirkov pomoćni ured je izvjestio da je Kirk prijavio svoje "neslaganje s brzojavom koji je CAO poslao MACMIS-u". Vjerojatan datum kad je ured bio prevaren je 16. svibnja. Taj dan je jedno vrijeme Macmillan bio u uredu, gdje je izvjestio o signalima koji su trebali biti poslani Ministarstvu vanjskih poslova nakon čega "Kao dio redovite rutine, imao sam konferenciju s generalom Robertsonom u svezi različitih talijanskih problema..."

Povjesničari sve više i više doznaju mjeru Macmillanove neizravnosti i dvoličnosti i njegovog bestidnog neobaziranja na Alexanderove zastarjele signale FX 75902 od 15. svibnja za Robertsonovu zapovijed od 14. svibnja što je upravo prijevare koja se sviđa takvom mozgu. To što je cilj njegove prijevare, gotovo sigurno ubojstvo nekih 50.000 tisuća ljudi, samo je povećalo osjećaj moći, kakav je zahtijevao duboko ukorijenjen osjećaj inferiornosti samog Macmillana.

Ovdje namam vremena analizirati kompleksne spletke koje su slijedile onih tjedan dana poslije toga kad je bila potvrđena sudbina bezazelnih hrvatskih ratnih zatvorenika. Dovoljno je reći da je, između 19. i 22. svibnja, tisuće Hrvata predano u ruke Titovih izvršitelja, također pomoću prijevare i laži.

Tek u kolovozu Kirk saznaje da je bio prevaren. 14. kolovoza snuždeno je izvjestio Ministarstvo vanjskih poslova: "Kad smo primili vaš brzojav 719, 5. kolovoza, poslali smo memorandum višem savezničkom zapovjedniku u skladu s uputama ministarstva. Danas nas je dozapovjednik obavijestio da je odluka o izručenju jugoslavenskih nacionalista Titovim četama izvršena na temelju vojne potrebe, uzevši u obzir uvjete koji su u to vrijeme postojali. Bilo je rečeno da je viši saveznički zapovjednik primio na znanje našu nesložnost i objasnio da se vladin predstavnik Engleske složio s tim, ali je ipak viši saveznički zapovjednik izvršio svoju odluku radi uvjeta koji su onda postojali, s kojima je on bio upoznat bolje nego što je to bilo ministarstvo. Dozapovjednik je dodao da obzirom na divergentno političko mišljenje, koje je njemu bilo prenešeno od engleskog vladinog predstavnika i od našeg ureda u toj temi, je viši saveznički zapovjednik zaustavio premještanje disidentskih četa jer je smatrao da to više nije hitno. Navedeno je da se viši saveznički

zapovjednik, naravno, uvijek savjetuje s političkim savjetnicima, ali mora imati pravo donositi sam odluku u hitnim slučajevima.

"Razgovarajući s Alexanderom jutros, rekao nam je da je zadužen primiti 1,000,000 predanih Nijemaca sredinom svibnja i da se nije mogao toliko zanimati za "anti-Titove" Jugoslavenne, koliko bih želio. Rekli smo da nemamo što dodati memorandumu ali ponovo smo mu objasnili da je vladin predstavnik Engleske postupao suprotno sporazumu američkog i britanskog Ministarstva vanjskih poslova".

Britanski branitelji masovnih ubojstava su radosno iskoristili ovo pismo kako bi optužili Alexandera za izvršenje repatrijacije i tako oslobodili, konzervativca, prvog ministra Macmillana. Takvo tumačenje bilo je ne samo suprotno dokazima, nego i indirektno pobijeno u Kirkovom objašnjenju. Alexanderovo objašnjenje da obzirom na divergentno političko mišljenje, koje je njemu bilo prenešeno od engleskog vladinog predstavnika i od našeg ureda, o toj temi rekavši kako je viši saveznički zapovjednik zaustavio premještaj disidentskih četa jer je smatrao da to više nije bitno; što se može samo odnositi na Bleiburg, tragediju 15. svibnja i "Distone zapovijed" od 17. svibnja, koja je zahtijevala evakuaciju "disidentskih" četnika u Italiji.

Bilo je u skladu s Alexanderovim karakterom preuzeti krivnju za zlodjela njegovih suradnika i podređenih. Kao što se jedan njegov general sjetio: "Kako god gledate, imalo se puno povjerenja u njega (Alexander) zato što se znalo da će vas uvijek potpomoći bez obzira što se dogodilo, i ako su se stvari pokvarile, on bi preuzeo puno veću krivnju nego što ju je imao."⁶

U svakom slučaju, valjda je Kirk sada puno bolje upoznat s onim što se stvarno dogodilo. Razjasnio je koga optužuje za krajnju krivnju za izdaju i masakr: "Rekli smo da nemamo što dodati memorandumu, ali ponovo smo mu objasnili da je vladin predstavnik Engleske postupao suprotno sporazumu američkog i britanskog Ministarstva vanjskih poslova.

STATUS PREDANIH HRVATA PREMA MEĐUNARODNOM ZAKONU

U zapovijedi generala Robertsona, na koju lord Aldington računa za opravdanje svoje uloge u repatrijaciji Hrvata i ljudi druge nacionalnosti u svibnju 1945., napisano je bilo sljedeće: "Svi predani vojnici jugoslavenske nacionalnosti, koji su služili njemačku vojsku, trebaju se razoružati i predati jugoslavenskim četama". Priznata interpretacija Ženevske konvencije je da uniforma određuje nacionalnu pripadnost. Ako su Hrvati smatrani pripadnicima njemačke vojske, onda su trebali biti i tretirani kao njemački ratni zarobljenici. U stvari, Aldington nije pokušao saznati državnu pripadnost ili status nijedne ruske i jugoslavenske zarobljene čete, već ih je sve dao likvidirati. Za vrijeme suđenja 1989. u Londonu, lord Aldington i njegov suradnik iz 5. korpusa, 1945., brigadir Tryon-Wilson, branili su se Tyron-Wilsonovom tvrdnjom da su ubijeni civili bili tretirani kao simpatizeri tadašnje hrvatske vojske. Namjera te tvrdnje je bila opravdati uključenje civila među hrvatske vojnike koji su bili izručeni Titovim četama, iako civili nisu bili spomenuti u zapovijedi koju je navodno 5. korpus izvršio. Iako je taj plan Aldingtonu služio za ostvarenje cilja u to vrijeme, u stvarnosti samo je pogoršao prekršaj međunarodnog prava. Članak 81. u Ženevskoj konvenciji 1929. g. govori o tome da civili koji su simpatizeri određene vojske imaju pravo biti tretirani kao ratni zarobljenici.⁷

6 Neobjavljeni memoari generala Sir Olivera Leesea.

7 Gustav Rasmussen (izdanje) Code des prisonniers de guerre: Commentaire de la convention du 27 juillet 1929 relative au traitement des prisonniers de guerre (Copenhague, 1931) str. 130. Ova rečenica zrcali propis sadržan u čl. 13 Haaške konvencije (na istom mjestu str. 26-27).

USPJEŠAN OTPOR PREMA PRISILNOJ REPATRIJACIJI

Ovaj simpozij prvenstveno je namijenjen onima koji istražuju aspekt prisilne repatrijacije poslije II. svjetskog rata. Moje istraživanje je pogled iz drugog kuta, kako se tragedija zbila, odnosno bila izbjegnuta, u još jednom strašnijem vidu - to će reći da je prisilna repatrijacija mnogih tisuća Jugoslavena, vojnika i civila, koji su ostali do kraja svibnja 1945 godine u izbjegličkim logorima ili privatno, u Italiji i u britanskim okupacijskim zonama Austrije. (bilo jedino dostupno rješenje). Moj rad detaljno ispituje kako se to dogodilo - nešto su opisali vodeći autoriteti studija o izbjeglicama, točnije profesor Sidney Waldron, New York State University, kao povijesno važan događaj, kao rani poslijeratni primjer organiziranog, razumnog i djelotvornog otpora samih izbjeglica prema prisilnoj repatrijaciji.

Ustvari, predmet je glavna tema obzirom na živu raspravu u Švedskoj o vladinom prijedlogu da se repatrijiranim bosanskim Hrvatima ondje odobri trenutačan azil, ne spominjajući neprestane repatrijacije pojedinaca i grupa koji su se tome opirali, na primjer, iz različitih dijelova Afrike, Tajlanda i Hong Konga.

Kako bih postavio "scenu", najprije moram citirati riječi dvojice britanskih časnika koji su osuđeni na smrtnu kaznu za desetke tisuća jugoslavenskih vojnika i nekoliko stotina civila koji su zapravo bili poslani natrag u svibnju 1945. godine. Tekst dan na stranicama 138. i 287. je rad od trajne vrijednosti koji je, naravno, potreban onima koji to razdoblje istražuju, "*Ministar i masakri*" Nikolaja Tolstoja, trenutačno se može nabaviti samo u hrvatskom prijevodu (Zagreb, 1991.) Originalno englesko izdanje povučeno je, kao sasvim neprikladno, iz svih knjižara i javnih i sveučilišnih knjižnica u Engleskoj poslije prvog sudskog spora 1989. po zlu glasu znana slučaja klevete - Aldington protiv Tolstoja.

Prva zapovijed, datirana 17. svibnja, bila je iz Glavnog stožera 5. korpusa u Klagenfurtu, Austrija, divizijskim zapovjednicima i tiče se samo onih u uniformama:

"Svi jugoslavenski rodoljubi koji su trenutačno na području korpusa bit će uručeni Titovim četama što je prije moguće. Oni će biti odmah razoružani, ali neće im biti rečeno njihovo odredište."

Druga zapovijed proširuje područje djelovanja, uključujući i civile, a bila je datirana 23. svibnja i dolazi iz Glavnog ureda savezničkih snaga (AFHQ) iz Caserte, Italija :

"Sve jugoslavenske rodoljube u 8. vojnom području trebali biste vratiti Jugoslavenima ukoliko to ne uključuje uporabu sile....."

Ustvari, već kroz sljedećih pet dana vojska se prijetila silom a kroz tjedan dana stvarno ju je upotrijebila, i do 30. svibnja repatrijirano je 26. 339 Jugoslavena u uniformama na području Klagenfurta, prema podacima Petog korpusa (njihova analiza je bila 12.196 Hrvata, 8.263 Slovenaca, 5.480 Srba i 400 Crnogoraca). To je takorekuć sve, osim nekoliko onih koji su bili dovoljno sumnjičavi glede britanskih namjera i presvukli se u civilna odijela i pridružili se civilnim izbjeglicama ili se skrivali po šumama.

Zadnji transport vojnika koji su se predali bio je vraćen 31. svibnja u 5 sati toga poslijepodneva. Armija je poslala zapovijed za predaju 6.000 civila kako bi bili spremni u 5 sati ujutro sljedećeg dana za kamione koji će ih odvesti do postaje gdje će biti stavljeni u vlakove za Jugoslaviju.

Trebao bih razjasniti to dvoje odvojeno, i u smislu takmičenja, dijelovi britanske okupacijske armije bile su odgovorne za vojnike, tzv. predano osoblje na jednoj strani, i civilne izbjeglice

na drugoj. Naravno, obadvije strane dolaze konačno pod zapovjedništvo okupacijskih snaga, bolje rečeno pod englesku 8. armiju, generala Sir Richarda McGreeryja, kojega je sjedište još bilo u Udinama u sjeveroistočnoj Italiji. Vojnicima je bilo naredeno neka se osobno predaju, radije nego da postanu ratnim zarobljenicima (engleska je vojska zahtijevala da predaju svoje oružje, što su oni mirno i učinili) tako da im je onemogućeno tražiti zaštitu svojih prava temeljem Ženevske konvencije, po kojoj se zabranjuje prisilno slanje u treću zemlju na zlostavljanje.

Bojna jedinica 5. korpusa, dio 8. armije u Austriji, brinula se za vojnike, dok su civili bili zbrinuti od Ratnih zatvorenika i Raseljenih osoba, ili DP (Displand Persons), ogranak Vojne vlade, ili MG (Military Government), na koju je Armija prebacila odgovornost za civilnu administraciju.

Časnik zadužen za logor, dodijeljen civilima, bio je Kanadanin major Barre*, drugi do MG. On je razjasnio da je naša dužnost paziti na dobrobit civila, saveznika ili neprijatelja ili bivših neprijatelja. Mi nismo imali bojnu ulogu i naš ogranak bio je sasvim odvojen od vojničkih sekcija korpusa.

Šef njihova ogranka, DP¹ ogranak, bio je pukovnik Dufour. Bliski kolega i osobni prijatelj pukovnika Johna Selby-Biggea, pomoćnika povjerenika Britanskog Crvenog Križa za civilnu pomoć u Austriji, opisao je pozadinu detaljnije:

To su bili teški dani za MG² časnike. Njihov glavni stožer bio je daleko u Udinama (udaljeno tri sata vožnje); a u Austriji je povjerenik 5. korpusa bio odgovoran za okupacijske snage. Ali snaga 5. korpusa bila je borbeni i njegovo osoblje malo je znalo, a još manje brinulo o Vojnoj vladi. Dufourova izbjeglička sekcija najviše je patila. Kako je on bio nesposoban svladati poteškoće u cijeloj toj situaciji radi pomanjkanja osoblja, 5. korpus otvorio je mnogo izbjegličkih logora na svoju vlastitu inicijativu i bez njegova znanja. Kada su ti logori postali prenatrpani, 5. korpus punio ih je izbjeglicama bez razlike na nacionalnost ili kategoriju, trpao ih u kamione i prebacivao preko granice u Italiju. To je učinjeno bez znanja Glavnog stožera, bilo u Austriji ili u Italiji, i prouzročilo znatne konfuzije i teškoće.

Prvobitno je britanska vojska uputila Jugoslavene, vojnike i civile, nakon njihovog dolaska u Austriju, početkom svibnja, u Viktring, malo mjestašce nekoliko milja jugozapadno od Klagenfurta, glavnog grada pokrajine Karintije (Carinthia), gdje su na velikim poljanama otvorili dva logora, jedan uz drugi, jedan vojni pod zapovjedništvom poručnika Amesa iz 5. korpusa i drugi civilni, pod DP sekcijom MG na čelu sa majorom Barreom.

Kao što sam rekao, bilo je to 31. svibnja kada je Armija (misli se na Engleze) poslala naređenje da se isporuče civili. Poslala ga je poručniku Amesu da ga proslijedi majoru Barreu. Dvojica od ovih glavnih aktera dali su detaljno izvješće o tome što se dogodilo. Prvi je dr. Valentin Mersol, izabran od izbjegličkog vijeća kao logorski upravitelj i potvrđen na toj dužnosti od majora Barrea. On je bio vodeći slovenski liječnik i prijašnji predsjedavajući Slovenskog liječničkog udruženja, koji je proveo godinu dana postdiplomskog studija na Johns Hopkins Universityju u Sjedinjenim Američkim Državama i koji je tečno govorio i engleskim jezikom. Na sam dan, o kojem je riječ, on je pratio majora Barrea i jednu sestru Crvenog križa u rodilište, u kojoj su neki od izbjeglica bili pacijentima. Kada su se vratili oko 5 sati dr. Mersol se sjeća da ih je čekao tumač poručnika Ames, koji nam je rekao da je major Barre trebao doći čim je moguće prije do zapovjednika vojnog logora, bilo je riječi o repatrijaciji slovenskih civilnih izbjeglica Jugoslaviji. Tada sam prvi puta doznao o namjeri da se i civilni izbjeglice imaju također vratiti. Rekao sam majoru Barreu: - Istina je, znači, da Britanci vraćaju izbjeglice Jugoslaviji, na mučenje i u smrt? Prije su tamo slali vojnike, a sada je red na nama civilnim izbjeglicama. Do sada nismo mogli vjerovati da su Britanci sposobni lagati i varati, ali činjenice potvrđuju ovo zaista sramotno djelo. Na ove riječi major Barre je problijedio i naredio mi da ga pratim zapovjedniku vojnog logora. Uveo me u ured poručnika Ames, iako je ovaj drugi želio razgovarati nasamo s majorom, budući se radilo o tajnoj stvari. Major je pojasnio poručniku da sam ja upravitelj logora i kao takav imam pravo čuti o svemu što se čini u svezi s izbjeglicama.

Dr. Mersol nadalje opisuje kako im je poručnik Ames rekao o naredbi i onda nastavlja: - Kada sam čuo ovo naređenje, započeo sam razgovor i odlučno rekao: - Britanci, znači, zaista šalju slovenske izbjeglice u Jugoslaviju, komunistima u ruke, koji ih prema posljednjim izvješćima

1 DP Displaced Persons

2 MG Military Government

* Major Barre živi u Montrealu. U vrijeme održavanja ovog znanstvenog skupa imao je 91. godinu. Uputio pozdrav sudionicima ovog skupa.

ubijaju. Vaše naređenje je dokaz ....., unatoč svim nijekanjima i izvještajima da su oni poslani u "Italiju". Nisam mogao i ne mogu vjerovati da su Britanci, do kojih Slovenci tako mnogo drže i pod čiju su zaštitu toliko željeli doći i čije su pilote spašavali za vrijeme rata, da su ti Britanci sposobni slati u smrt svoje prijatelje koji su nevini i kojima su obećali pomoć i zaštitu. Zahtijevam majore Barre, da poduzmete sve mjere kako se ovo ne bi događalo i ubuduće.

Poručnik Ames pokazao je nezadovoljstvo zbog ovih mojih riječi i ljutito dodao da je ovo bilo naređenje zapovjednika divizije, te da se ja nemam pravo miješati u ovo. Iz razgovora koji je slijedio između poručnika Amesa i majora Barrea dobio sam dojam da će nakon prve grupe slovenskih civilnih izbjeglica uslijediti i druge grupe što će uključivati jugoslavenske izbjeglice u Austriji, Njemačkoj i Italiji, Slovence i one koji nisu Slovenci.

Poručnik Ames tražio je da major Barre provede odluku vojne komande, ali major Barre je tražio od njega da čeka dok on ne ode sa mnom u Klagenfurt Vojnoj vladi s molbom za posredovanje.

Major Barre sada preuzima izvješće: - Moram reći da zamjeravam činjenicu, da me moji vlastiti ljudi, AMG (Saveznička vojna vlada) i ljudi u Korpusu, nisu nikada, bilo usmeno ili pismeno, izvjestili o tome. Ostao sam "lebdjeti" u zraku. To je nešto nedopustivo i neprihvatljivo, jer u vojsci je komunikacija i to da je svatko u toku događaja vrlo važna stvar, a do toga mi svi jako mnogo držimo. Ostao sam u potpunom neznanju i to sam morao doznati od dr. Mersola.

Nakon toga, mladi poručnik Ames, britanski časnik, predstavljajući mjesnu brigadu, bio je, naime, odgovoran za bivše vojnike ili ratne zarobljenike koji su bili naoružani, odgovoran za ovaj logor koji nije imao ništa zajedničkoga sa našim logorom, jer je bio potpuno civilni. Dao mi je usmenu naredbu da pripremim oko tisuću ljudi s rokom za 5 sati sljedećeg jutra, te da vlakom budu poslani, ali mi nije rekao ni kamo ni kako. To sam odbio prihvatiti, jer to nisam smatrao direktnim naređenjem od strane mojih pretpostavljenih. Nisam izvršio ovo naređenje, potpuno sam ga ignorirao. Bio sam strašno uzrujan jer, kao prvo, nisam znao koliko je ovo bilo istinito. Ipak, praćen od dr. Mersola otišao sam natrag na drugu stranu logora, logor za ratne zarobljenike umjesto za civilne, na razgovor s poručnikom Amesom kako bih se uvjerio da razumijem što želi reći. Imali smo zaista težak razgovor.

Tada sam se odvezao s dr. Mersolom u središnjicu Korpusa na intervju s majorom Johnsonom, koji mi je u to vrijeme bio šef. Barre je ranije o njemu govorio kao o "momku s kiltom" (kilted chap). Ipak, Johnson nije bio previše sretan i malo je oklijevao, nije htio reći ni da, ni ne i pustio je dr. Mersola da čeka u hodniku. I tada sam ga upitao: - Zašto nisam bio obaviješten, koliko ima istine u ovome? Johnson nije htio ništa priznati, ni potvrditi niti zaniijekati. Zbog toga mi je bilo vrlo teško i bilo mi je potrebno dvije godine da prijedem preko činjenice da je britanska vojska na taj način postupala sa mnom. Ne mogu kriviti Britaniju kao zemlju, ali zasigurno mogu te ljude.

Čitava stvar bila je očigledno planirana s namjerom da se izvrši brzo i tiho, a to se nikada nije smjelo dogoditi. Moj stav je bio (a) da su ovi ljudi bili nenaoružani civili. Njihovo jedino protivljenje vraćanju natrag, dovoljno legitimno, bilo je, jer oni nisu bili komunisti, niti su htjeli postati komunistima, (b) da su rat i neprijateljstva završila. Nisam mogao razumijeti kako bi dodatno ubijanje ljudi, posebno civila, nenaoružanih civila, išta značilo ili išta pridonijelo pobjedi. Daleko od toga, bacilo bi crnu mrlju i zbog toga sam odbio učiniti išta od toga. I ja, odgađajući to, nadao sam se da će to ići i dalje, što se i dogodilo.

Dr. Mersol sada opisuje kako se posjet majora Johnsona završio: - Tada me major Barre pozvao u ured. Major Johnson ponudio mi je da sjednem, u tišini me gledao nekoliko sekundi i tada rekao u prisutnosti majora Bareea: "Odlučili smo da civili neće biti poslani u Jugoslaviju protiv njihove volje. Samo oni koji žele, trebaju ići."

Zahvalio sam mu, rekavši da je ovim pomogao spasiti tisuće života i da su uvjeti u Jugoslaviji strašni, te da su daleko od demokracije. Prekinuo me je riječima: "Ne morate me izvješćivati o uvjetima u Jugoslaviji. Znam dosta o njima i zato smo odlučili tako kako sam Vam rekao."

U dokumentu, ograničenom samo na dvadeset minuta trajanja, morao sam skratiti izvješće Mersola i Barrea samo na bitne stvari i nisam imao vremena podijeliti s Vama živo opisivanje majora Barrea o civilnom logoru u Viktringu, a što dokazuje kako je bio impresioniran disciplinom i redom izbjeglica kao i demokratskim vladanjem kojim su rješavali svoje probleme, ili kako je stekao visok dojam o osobnim kvalitetama dr. Mersola, uključujući njegov integritet i pouzdanost. Svakako, zadovoljan sam što je majorovo divljenje prema izbjeglicama igralo važnu ulogu u njegovoj spremnosti da se bori za njih energično, kada je odlučio suočiti se s poručnikom Amesom u njihovo ime, a onda i sa svojim pretpostavljenim dužnosnikom, majorom Johnsonom. Njegova snaga i energičnost povećale su se zbog ljutnje koju je osjećao jer nije bio izvješćivan od svojih

viših dužnosnika, i što je uzimao naredjenja za izručenje od dužnosnika, mnogo nižeg od njega i k tome još od strane jedinice, vjerojatno mnogo mlađeg od njega, vrlo vjerojatno neosjetljivog i arogantnog, ako ne prema njemu, a ono prema svom kolegi dr. Mersolu.

Sve ovo nije dovoljno da bi se objasnilo kako to da je Armija u roku od trideset minuta opozvala objavljenu naredbu "divizijskog zapovjednika" i zaustavila već razrađeni plan na zahtjev prezrenog civilnog izbjeglice i kolonijalnog majora dodijeljenog premještajem ne baš prestižnoj Vojnoj vladi. Očito je da kanadski i škotski majori, ma kako divni oni bili, nisu sami mogli razriješiti stvar. Nešto se moralo odigrati iza kulisa. Što, mogla bi rasvijetliti dva do tada neobjavljena dokumenta. Prvi, dokumenat poslan mjesec dana kasnije u London, u srpnju 1945., od dvojice starijih dužnosnika jedinice Prijatelja ambulantske jedinice (Friends Ambulance Unit - FAU) - organizacije koju vode Quakeri (pripadnici vjerske sekte) pružajući prilike za aktivnu humanitarnu uslugu mladim pacifistima u vrijeme rata:

Vojna vlada (VV) ima i (MG) RO ogranak čiji šef je brigadir Dufour. Dufour je vrlo dobar osobni prijatelj Selby-Biggea, tako da je suradnja između MG i DP ili Raseljenih osoba je odlična.....BRCS/FAU djelatnici bili su na terenu nekoliko dana prije VV..... Tako da nema sumnje kako su u to vrijeme neiskusni pomoćni djelatnici u sekciji postali glasovitima.

S time u svezi treba zabilježiti kako je posredovanjem BRS/FAU uspjelo službeno počinuti krupnu grješku i ozbiljnu nepravdu. Pearson i gospodica Couper (čelnici razdvojenih FAU i Crvenog križa) brzo su sakupili dokaze i vidjeli Selby-Biggea. Kao rezultat, Selby-Bigge i Pearsonova došli su u Glavni stožer 8. armije gdje su vidjeli glavnoga uz VV (Vojne vlade) i šefa Glavnog stožera.

General je bio šokiran po dokazima i smjesta je izdao naredbe da Raseljene osobe (DP) neće biti izručene protiv njihove volje.

Iz očitog razloga, ova priča trebala bi se tretirati kao vrlo povjerljiva, ali je odličan primjer uspješnog posredovanja volonterskog društva da utječe na poželjnu promjenu u službenoj politici.

Selby-Bigge ima prednost obzirom na vrlo privilegirani položaj u Glavnom stožeru i naročito u RO ogranku. To se odrazilo na utjecaju BRCS/FAU koji može imati prema DP postupku.....Tako je slučajno, zanimljiva činjenica - da je cijelo osoblje BRCS, 27. lipnja, njih 26 bilo protiv 25. jedinice i to uključuje Glavni stožer, tako da je na bojištu bilo 18 BRC i 24 FAU.

Drugi dokumenat, u vlasništvu Selby-Biggea koji je u predgovor stavio opis dolaska u Austriju njega i njegova osoblja, uključujući: dvadeset i pet djelatnika Prijateljske ambulantske jedinice. "Bio sam vrlo impresioniran njihovom skromnošću, inteligencijom i oštrinom. Na jednom polju bilo je oko 6, 500 Slovenaca sa njihovim obiteljima, koji su živjeli u kolibama načinjenim od granja, sa konjima privezanih iza njih. Sve što se tada moglo učiniti bilo je hraniti ih i očistiti ih od ušiju."

U izbjegličkim logorima uskoro je situacija, postala ozbiljna, iako kontrolirana od 5. korpusa i to u manjem opsegu u VV logorima. Prisilna repatrijacija bila je izvršena na vrlo nečastan način. Slovenski četnici ili civili (sic: što se moglo vidjeti po statistici 5. korpusa, ustvari su većinom bili Hrvati) koji su pobjegli od Tita, bili su odvezeni na granicu, mnoge iz logora su stavili u vlakove za Jugoslaviju, pod izlikom da će biti premješteni u drugi logor. Neki od tih ljudi su pobjegli i vratili se natrag u logore sa užasnim pričama o masovnom pokolju i silovanju. Kod Viktringa, cijeli slovenski logor je tugovao. U drugim logorima, gdje su bile smještene različite nacionalnosti, na vidiku vojnika naoružani su vilama tjerali ljude u okrug za terorističku repatrijaciju.

Moji djelatnici postali su sve nemirnijima, jedan moj nadglednik prijetio je ostavkom, zapovjednik FAU rekao je svojoj ekipi da neće nastaviti raditi pod takvim uvjetima Gdje god sam otišao, sretao sam snuždena lica mojih djelatnika. Sa našeg stajališta, kao djelatnik Crvenog križa, pozicija je bila neizdrživa, i ja ne mislim da su armijski oficiri ili njihovi vojnici bili sretniji u svemu tome. Ja sam sakupio neke pismene izvještaje i napisao sam izvještaj mome povjereniku u Rim, opisujući situaciju i sugerirajući da "engleska zona" u Austriji nije odgovarajuća za operacijsko polje BRC-a. Uzeo sam Davea Pearsona sa sobom i uputili smo se u Udine po jakoj kiši. Stigli smo u vrijeme večere, mokri i blatnjava.

Šef Vojne vlade, brigadni general zrakoplovstva Benson (i slučajno osobni prijatelj Harolda Mcmillana, politički savjetnik feldmaršala Aleksandera) i njegov zamjenik bili su smješteni blizu Glavnog stožera vojnog zapovjednika. Oni su bili do krajnosti uzrujani mojim izvješćem, ali znali su me doista dobro - imali su povjerenje u moje prosuđivanje. Zatražili su da zadržim pismo, dok ne vide što mogu učiniti. Zamjenik je telefonirao DAAG (zamjeniku pomoćnog komandanta) i rekao mu da dođe dolje. U isto vrijeme savjetovao mi je neka budem iskren prema njemu. DAAG je uzeo stvar ozbiljno i rekao da će govoriti sa šefom Glavnog stožera (general-bojnikom Sir Henryjem Floydom, on koji je kao pukovnik "Floydforcea" imao slučajno nedavno nesretno iskustvo s partizanima u Jugoslaviji). Toliko o tome te noći. Tražio je da se vratim ujutro.

Sljedećeg jutra našli smo se sa DAAG. Rekao mi je da me šef Glavnog stožera htio osobno vidjeti i odveo me u svoj karavan na brežuljku. Uzeo je vrlo ozbiljno stvar na razmatranje i tražio od mene dopuštenje da pokaže dokumente armijskom pukovniku (generalu Sir Richard McCreeryju) i bilo je razumljivo da to oni neće smatrati službenim.

Tako smo se Dave i ja vraćali natrag u Klagenfurt. To je bilo njegovo prvo iskustvo o tome kako BRC radi na višem stupnju i bio je začuđen brzinom i neslužbenim načinom na koji se baratalo stvarima. Kasnije, iste večeri, jedan adutant pozvonio mi je u Klagenfurtu i rekao kako me pukovnik želi vidjeti sutra ujutro u 11 sati. Defour me gledao i rekao iznad svojih naočala: "Sveti Petre, kakav mladić! Kakve li hrabrosti u Vama!" Upitao sam ga ne bi li i on tako postupio da je bio na mom mjestu.

Rano sljedećeg jutra još jednom sam išao za Udine. Armijski pukovnik prešao je odmah na stvar i nakon četrdeset minuta raspravljali smo po točkama. Međutim, u jednom času morao sam biti tih i prihvatiti njegov ukor. Htio je znati zašto ja nisam izvijestio o tom odmah korpuskog bojnika (majora generala Richarda Keightleyja). Mogao sam samo odgovoriti da sam slijedio moje službene kanale kroz MG.

Tada mi je opširno objasnio teškoće vojne situacije koje su imale nužno tražiti odstranjenje zapreka u nekim područjima bez odgađanja. Pod takvim okolnostima, nagle odluke i nepravde lako se dogode. Ali moje glavne teze on je prihvatio i požalio. Dao mi je svoje jamstvo da "tamo neće više biti prisilnog repatrijacizma i neće biti repatrijacizma uopće bez prave zaštite od mjerodavnih VV časnika.

Moji djelatnici bili su oduševljeni uspjehom mog poteza, ali ja sam bio nervozan zbog reakcije Glavnog stožera 5. korpusa. Međutim, dva dana kasnije, pukovnik Korpusa pozvao me na ručak u njegov Glavni Stožer i prijateljski me primio. Za vrijeme koktela govorili smo nekoliko minuta. Tada mi je rekao da ubuduće, ako imam neke probleme, neka se direktno obratim njemu ili njegovom osoblju. Kako je njegovo osoblje bilo prisutno, znao sam da su mi vrata sada otvorena u Vojnoj vladi. Ustvari, oni su nam kasnije slali svu pomoć. Za sada je sve u redu. Ali, Selby-Bigge rekao je lady Falmouth, svojoj kolegici, koja je tada bila viša djelatnica Crvenog križa za sastanak koji je imao s komandantom Stožera (generalom Keightleyjem), ocijenivši ga vrlo teškim, iako ne nemogućim, štoviše uskladio ga je u pripovijedanju u njegovim memoarima. Četrdesetpet godina (45) kasnije, lady Falmouth, tada udovica, ispričala je tu priču Tolstoju. Selby-Bigge počeo joj je opisivati prisilnu repatrijaciju i tada nastavlja:

- Poslije kratkog vremena oni su otišli. Jedan od njih se vratio i rekao da kada su oni stigli tamo, svi su bili stavljeni ispred zida i bili ubijeni - u svakom slučaju likvidirani. Taj čovjek je pobjegao i rekao svojim prijateljima: "Sada, što god radili, nemojte ići". Tako da, kada je sljedeće mnoštvo ljudi bilo spremno ići, oni su to odbili. Bilo je dosta teško u logoru. Nitko više nije bio poslan. Ali on (vjerojatno logorski komandant) izvijestio je komandanata Stožera, Keightleyja, da nisu željeli ići.

On (Keightley) vidio je Selby-Biggea, koji je reprezentirao Crveni križ, a koji se dobro slagao sa zarobljenicima, koji su izgleda prihvatili njegov savjet. On (Keightley) rekao mu je da želio da im on dade ohrabrenje da idu. Na to je on odgovorio, kako ne misli da bi to mogao učiniti, jer se taj izvještaj vratio, a proizlazi da je istinit, i Crveni križ to nije mogao učiniti. Oni nisu mogli hrabriti ljude da učine stvari koje oni nisu željeli činiti, kad je to bilo razumljivo teško.

Keightley je bio vrlo uporan, govoreći da je to naredba od onih viših, i na odbijanje Selby-Begge rekao je: "Dobro, ovo je zapovijed!" Na što je Selby-Bigge rekao: "Dobro, žao mi je gospodine, ali ja nisam pod Vašom zapovijedi: Ja sam dužnosnik Crvenog križa i žao mi je, ja to ne mogu učiniti ". Tada je Keightly rekao, "Vrlo dobro. Vi morate ići", i poslao ga natrag za Englesku. Na što je Selby-Bigge rekao: "Naravno, ja sasvim razumijem. Ići ću natrag i izvijestiti moje ljude. Ne mogu to učiniti". To je bio kraj razgovora. Kako je išao kroz vrata, Keightly je rekao: "Sve je u redu. Oni neće ići ". I nisu otišli.

Uskoro poslije tog događaja Selby-Bigge ispričao je tu verziju kolegici u Crvenom križu, lady Falmouth, sa kojom je mogao sasvim slobodno i u povjerenju razgovarati, dok je do drugih, blago rečeno, verzija došla iz njegovih memoara. Napisana u namjeri, i vjerojatno korektno, kako bi se izbjegle moguće uvrede. Kratko poslije toga general Floyd, zapovjednik Glavnog stožera, poslao je Selby-Biggeu pismo, kopije su bile date BRC/FAU djelatnicima za njihovo reosiguranje, i potvrdio što je Mc Creery ispričao Selby-Biggeu. Ovaj uspješan izazov izbjeglica, VV časnici i civilni pomoćni, djelatnici voditelji po izgledu sve moćnije vojske spasili su živote ne samo ovih 6, 000 u Viktringu, kako je već obrazloženo, već mnogih tisuća njih.

Kako je bilo moguće da se tako neobična pobjeda ostvari?. Činilo se da postoje najmanje dvanaest slučajeva tome u prilog:

1. Demokratske strukture, solidarnost, disciplina i umjereno ponašanje civilnih izbjeglica, zbog čega su izabrali dr. Mersola za svog vođu i dali mu punu podršku. Inače, major Barre ne bi intervenirao u njihovo ime istom brzinom, neustrašivošću i uvjerenjem.

2. Očiti integritet dr. Mersola, tečan engleski jezik i godina dana u Sjevernoj Americi, što mu je omogućilo da lakše bude u vezi sa Kanadanima.

3. Čvrsta kanadska neovisnost majora Barrea zbog čega se nije dao zastrašiti od britanske vojne hijerarhije i zbog osjećaja, zbog načina na koji je on zamislio da su protiv njega, kako su ga tretirali Britanci, protiv čega se je žestoko borio.

4. Pravila pozadina Johna Selby-Biggea i neformalna karijera, koja mu je dala pouzdanje, profinjenost i stil, zbog čega se nije bojao vojske, već je s njom postupao s taktom i vještinom. Njegov otac, član britanskog establišmenta, napredovao je od oksfordskog profesora do višeg državnog službenika i umirovljen je kao vitez. Pohađao je ugledni koledž u Winchesteru i Christ Church Oxfordu, ali se pobunio i postao slikar, izlažući redovito sa svojim prijateljima Edwardom Wadsworthom, Paulom Nashom i Benom Nicholsonom. Tri godine iskustva vojnog roka u Makedoniji u I. svjetskom ratu omogućilo mu je da pregovara sa vojskom za vrijeme II. svjetskog rata po ravnopravnim uvjetima.

5. Osobne kvalitete, hrabrosti i odvažnosti četvorice Kanadana, Jugoslavena, Engleza i Welšana - časnika Vojne vlade majora Barrea, izbjeglica dr. Mersol i vođe Crvenog križa i FAU John Selby-Biggea i Davida Pearsona - jedan vojnik i tri civila. Svi su se oni suprostavili krizi smirenošću, dosljednošću i odlučnošću.

6. Protesti sa strane časnika i ljudi iz britanske vojske, ionako nedovoljni da spase ljude u odorama, pojačali su proteste socijalnih radnika. Tolstoj bilježi i mnoge druge proteste, uključujući i one časničke kao majora -generala (kasnije vikonta) Roberta Arbuthotta i majora - generala Sir Horatiusa Murrayja, i kapelana Hampshireove brigade, vlč. Johna Vaughama, koji bilježi da su njegovi ljudi "bili bliže pobuni, nego što je to ikada netko prije znao".

7. Protesti civilnih socijalnih radnika. Da bi bili učinkovitiji, njihov odnos s njihovim liderima, Selby-Biggeom, Pearsonom i Couperom, morali bi biti odlični. Selby-Bigge i Pearson morali bi također uvidjeti hitnost pritužbi i imati hrabrosti predstaviti ih uvjerljivo kako bi ih vojni časnici proslijedili hijerarhiji bez oklijevanja.

8. Kvaliteta vježbanja i iskustvo civilnih socijalnih radnika zbog čega bi vojska cijenila njihovu profesionalnost i saslušala njihove proteste.

9. Prosvijećeno vojno načelo prihvaćanja civilnih socijalnih radnika u ratnoj zoni za vrijeme neprijateljstva, kako bi uveli sputavajuću civilnu savjest u situaciju kojom inače potpuno dominira vojna probitačnost.

10. Humanost časnika u vojnom Glavnom stožeru u priznavanju ozbiljnosti slučaja od strane dvojice mladih časnika, Selby-Biggea i Pearsona i preporučiti ih odmah njihovim pretpostavljenima.

11. Sposobnost vojnog administrativnog ustroja koji je omogućio da protest uznapreduje po liniji tako brzo da bi naredba bila na vrijeme ukinuta.

12. Vojna savitljivost i neformalnost zbog kojih je vojni zapovjednik bio spreman saslušati predočen je mladih civila (4857).

HRVATI SU BILI NAŠI ZAROBLJENICI

Prije pedeset godina, u mjesecu svibnju, to svi dobro znamo, bili smo svjedocima završetka II. svjetskog rata.

Za one koji su živjeli u onom što je onda bila Jugoslavija ili specificirano, u njemačko sponzoriranim državama, Hrvatskoj i Srbiji, svibanj 1945. godine doživjeli su kao establišment Tita i njegovih komunista, i to kao vladara poslijeratne Jugoslavije. Različite ideje bile navođene su u pogledu toga zašto je Ratni kabinet Čerčila odlučio napustiti Mihajlovića i podržati Tita, uključujući pretpostavku da je Titova i Mihajlovićeva djelotvornost bila pojačana a ovog drugog ocrnjena od sovjetskih špijuna unutar British Intelligencea, između kojih je najozloglašeniji bio Philby. Ostavimo to po strani, britanski 5. korpus pod generalom Keightleyjem - čiji je brigadir (EGS) bio Toby Low, kasnije lord Aldington, napustio je Italiju i otišao u Austriju 8. svibnja.

Prošao sam Alpe u vozilu na gusjenicama, koje nije pružalo idealni način putovanja, ali imao sam dosta vremena da se divim pogledu. Treba se odati priznanje vozaču koji je slijedio svaku okuku sa naročitom spretnošću, vrlo često da samog ruba ceste, iza kojeg je bio vrlo dubok ponor.

Ubrzo smo otkrili da su Titovi partizani bili glavni razlog problema na području. Tito je polagao pravo ne samo na dio Italije, već također i na južni dio Karintije, koju je činila slovenska manjina.

Dva dana nakon našeg ulaska - 10. svibnja - Keightley je prihvatio poziv ruskog komesara, maršala Tolbuhina, da ga posjeti u Voitsbergu. Na tom sastanku je zatražio da mu se predaju kozački časnici, mnogi od njih nisu bili sovjetski državljani, i kao takvi nisu bili obuhvaćeni Jaltskim dogovorom, i, u svakom slučaju, kao osobe koje su boreći se pod njemačkom komandom u njemačkim uniformama, potpadale pod odredbe Ženevske konvencije, i trebalo ih je repatrijaci-rati - ako se držimo za riječ - u Njemačku. Ishod je bio, kako znamo, drugačiji.

Dovedemo li ove tragične događaje u kronološki red, koji kulminira brojem od oko 40,000 Kozaka koji su bili silom bačeni Staljinu i oko 33,000 hrvatskih i srpskih civila Titu. U mom dnevniku, datirano 12. svibnja, piše:

"Tito je dalje napadao. Njegovi partizani su čisti razbojnici i pljačkaši."

Na višem stupnju od mojeg vlastitog, komandir voda u Velškoj gardi, Osnovni problem s kojim su se suočili zapadni saveznici bio je izbaciti Tita iz Trsta i Karintije. Istoga dana - 12. svibnja, kako stoji u dnevniku, predsjednik Truman je poslao brzopjav Čerčilu, i zajedno su upozorili Staljina i Tita - komunističke drugove - kako bilo površno, neka ne čine daljnje prijestupe.

Dana 16. svibnja Tito je primio od Staljina poruku da se on bezuvjetno povlači i ne daje mu podršku u njegovim proširenim idejama, ranijim svakom mirovnom ugovoru, na kojem se svakako neće razgovarati o "mijenjanju" austrijskih granica. Dva dana kasnije - 18. svibnja - Tito je naredio svojim postrojbama da se povuku iz Austrije. Zbog toga mi je bilo naređeno izručiti 200 muškaraca, žena i djece - hrvatsku vladu i njihove obitelji, uključujući, vjerujem Antu Pavelića, premijera, Titovom predstavniku 17. svibnja - koji su bili, osim jednoga, svi ubijeni ispred jednog hotelskog vrtnog zida u Sloveniji - i daljnjih 2000 sljedećeg dana? Njihova sudbina pretpostavlja se bila je ista, iako su mnogi bili bačeni u jame.

Dodatak mojoj knjizi - "Easign in Italy" - sažima odgovor na pitanje: Sporazum o repatrijaciji Konačno, osobna bilješka: u to vrijeme britanski predstavnik u Beogradu osim ambasadora, bio je William Deakin, kojega sam znao, rekao mi je da je Macmillan okrivio Robertsona, ali to se ne može prihvatiti. Macmillana je očigledno uputio Eden u Atenu, poslije Jalte, kako treba zadovoljiti

Staljina. Poznavao sam dobro Macmillana, vrlo često smo večerali u zajedničkom klubu i imali stan u istoj zgradi na adresi 90 Piccadilly. Aleksander je bio rođak moje supruge i ja sam uzeo zajam za moju kuću u Londonu od lorda Aldingtona. Drugi rođak bio je ADC Keightleyju.

SPORAZUMI O REPATRIJACIJI

Temeljno pitanje koje se logično predstavlja vezano za događaje u Austriji 1945. godine glasi - zašto?

Postoje četiri moguće pretpostavke:

- a) s vojne strane gledišta, bilo je potrebno "očistiti teren";
- b) s vojne strane gledišta, to nije bilo potrebno;
- c) radilo se o političkom prioritetu;
- d) nije se radilo o političkom prioritetu.

Prvo pogledajmo činjenice oko kojih se svi slažu.

"Sporazumi o repatrijaciji" potpisani na Jalti 11. veljače, 1945.:

a) između ruske vlade i britanskog Commonweltha, a Velika Britanija je postala potpisnik nešto kasnije

b) između ruske vlade i SAD-a,

sadrže sve odrednice o povratku svih građana zemalja potpisnica u njihove matične države po završetku neprijateljstva. SAD su smatrale da sovjetski vojnik koji se bori u njemačkoj uniformi i/ili u Njemačkoj vojsci, treba biti tretiran kao Nijemac, prema pravilima Ženevske konvencije iz 1929. Britanci su drugačije interpretirali dogovor, jer po njima je sovjetski građanin uvijek i u svim uvjetima ostajao sovjetski građanin.

No i Britanci i Amerikanci su odredili da stanovnici zemalja koje su poslije 1939. potpale pod Sovjetski Savez, kao što su Poljska i Baltičke zemlje, nisu sovjetski građani niti će biti tako tretirani.

Britanci nisu dolazili u sukob s međunarodnim pravom ne priznavajući strane putovnice i dokumente Nansen Lige Nacija građana ruskog podrijetla, koji su napustili domovinu nakon revolucije ili su bili rođeni izvan ruskih granica; no ove kategorije, unatoč njihovom zakonskom statusu, nisu posebno spomenute u naputku Ministarstva vanjskih poslova, kao ni u kakvoj vojnoj korespondenciji. Postojanje "Bijelih Rusa" nije nikada spomenuto osim u prvom dopisu Macmillana kojeg je uputio MVPu, a odnosilo se na "muškarce ruske nacionalnosti koji nisu sovjetski građani".

Bilo je nemoguće da se, u skladu s ugovorima u Jalti, broj Sovjeta koji su trebali biti izručeni ograniči na ekvivalentan broj Amerikanaca i Britanaca koji su bili oslobođeni iz njemačkog zarobljeništva uz pomoć sovjetske vojske. Prva brojka bila je milijunima, a druga tisućama. Cilj je bio osloboditi američke i britanske ratne zatvorenike, ali i riješiti se dva milijuna ruskih građana.

Odluke kabineta, politika i priopćenja Ministarstva vanjskih poslova jasno su ukazivali da vlada ne želi zadržati niti jednog sovjetskog građanina i upravo iz tog razloga je naređen njihov prisilni povratak. U ovoj odluci je MVP bilo odlučno, pa čak i nakon što su izručeni Kozaci. Ministarstvo vanjskih poslova je uputilo jasna uputstva rezidirajućem ministru, Harold-u Macmillan-u i feldmaršalu Alexanderu: ispitati Ruse; evakuirati sve Jugoslavena. Posljednja naredba datirana je 29. travnja a prosljeđena 2. svibnja. Nikakvi posebni naglasci nisu stavljeni prilikom komunikacije, a glede nadgledanja Rusa, niti nazočnosti onih "koji su ruskog podrijetla, a nisu sovjetski građani". Posebna je pozornost, ipak, posvećena onima koji su nedvojbeno bili ruski državljani, a prinuđeni su bili vratiti se u Sovjetski Savez, bez obzira na njihove želje. Dakle, bez obzira da li je ispitivanje pojedinaca spominjano ili ne (a pošto nisu postojali niti postoje telepatski istražni strojevi), svaki je pojedinac nužno trebao biti podvrgnut posebnom ispitivanju, bez obzira koliko to trajalo.

U praksi su i Kozaci i Jugoslaveni bili raspoređivani kao vojne formacije i kao nacionalne skupine, u skladu s uputstvima V Korpusa tijekom svibnja i lipnja 1945.

Vojni i politički čimbenici su se iskomplikirali Titovim pokušajima pripojenja Koruške, Venecije Giulia-e i Trsta. Bilo daje njegova slabost ili snaga pravilno procijenjena, potcijenjena ili precijenjena, činjenica ostaje da su vrhovništva i vlade drugih država ozbiljno shvatile njegove prijetnje sve dok nije 18. i 19. naredio povlačenje svojih trupa iz Austrije. Usto, pljačkaški upadi partizanskih bandi u Koruškoj ni u kojem slučaju nisu pomogli u održavanju reda i mira u

području koje je bilo pod upravom V. korpusa, pa su simultano vršene pripreme za njihovo protjerivanje i za izručivanje njihovih zemljaka spletkom. Kako bi Alexander rekao: "Teren će biti očišćen."

18. svibnja bilo je dva dana nakon što je Staljin dobio Anglo-američki napatuk koji je ponovio prethodne dogovore glede granica, a ujedno i potvrdio odlučnost Trumana i Churchilla da izvrše provedbu dogovora. 16. svibnja Tito je primio Staljinovu odluku koja je naznačavala da se Staljin ograđuje od bilo kakve političke pomoći Titu. Vojna podrška Rusa se nikad nije dovodila u pitanje, ali isto tako nije bilo nikakvih konkretnih dokaza da će do nje ikada doći.

Tri dana prije (13. svibnja), Harold Macmillan je doletio u zapovjedništvo V. korpusa u Austriji u pratnji svoga suradnika, Philipa Broadu i još nekoliko pripadnika časnika Osme armije. Po dolasku je odmah savjetovao: 'Predajte Kozake ruskim trupama'. Vratio se u Casertu, a general Robertsori tvrdi da je savjetovao da se i Hrvati vrate. Da se ova odluka dovela u pitanje, bilo bi to odlično za Hrvate, no 14. svibnja Robertson je uputio naredbu kojom naređuje pogon Hrvata i Kozaka.

Stanje se dodatno bilo zakompliciralo tjedan dana ranije, kada je 7. svibnja primljeno naređenje 15. Armije: 'Njemačke snage u kontaktu s Rusima imaju se predati Crvenoj armiji. Oni koji se nalaze u blizini Tita, neka se predaju Titu.' Hrvati su nosili uniforme vojske NDH. Kao i Slovenija, nisu bili priznati od Saveznika. Niti oni, niti Slovenci nisu bili Jugoslaveni "koji su služili njemačkim snagama". Niti su se Hrvati ni Slovenci borili protiv Britanaca. Prema Churchilllovom naređenju od 29. travnja, Hrvati su kategorizirani kao Jugoslaveni koji se trebaju evakuirati u Italiju i tamo čekati daljnja naređenja. Prema naređenju 15. armije, Hrvati su se morali predati Titu, no njihova je predaja već bila prihvaćena od strane Britanaca koji su prihvatili njihovu molbu za azilom. Prema Ženevskoj konvenciji, Hrvati su bili naši zarobljenici. Zdrav razum i humanosti govorili su da će oni najvjerojatnije biti pogubljeni ako budu izručeni Titu. U smislu "čišćenja terena", Hrvate se moglo ili evakuirati u Italiju ili pak izručiti. Bili su ipak izručeni.

Dolazilo je do proturječnih komunikacija. Jedna je strana tvrdila da željeznički i cestovni putevi na relaciji Italija-Austrija ne mogu podnijeti egzodus Jugoslavena bez da dode do zakrčenja na putovima dostave namirnica. Drugi se nisu slagali s takvom ocjenom. Zalihe hrane su također bile upitne, ali zahvaljujući austrijskim poljoprivrednicima, vojnim zalihama, te brojnim organizacijama kao što su Crveni Križ, te brojnim savezničkim organizacijama, nitko nije gladovao.

19. svibnja proradila je komunikacijska veza za evakuaciju 109.000 Nijemaca i 46.000 Kozaka koji su isporučeni SHAEF-u, a koju je organizirao General Morgan u suradnji s 12. i 15. armijom. Istog je dana Mcmillan odletio u Englesku i vratio se 22. Pripreme za evakuaciju Kozaka su i dalje bile na snazi. V. Korpus ih je sada sve klasificirao kao ruske građane; V. korpus je bio potpuno uključen u njihovo izručenje ruskim snagama obzirom da su tretirani kao vojne formacije, a s punim znanjem Osme armije. Ranije bi Rusi tražili izručenje određenih kozачkih voda, na način da su slali popise imena pisane pisačim strojem. Sudeći po osobnom dnevniku kojeg je vodio, MacMillan je bio svjestan sudbine koja će vjerojatno zadesiti te ljude. Isto tako je unio u dnevnik i podatak o vraćanju britanskih vojnih zarobljenika: Staljin je poslao vijest Churchillu 23. ožujka u kojoj navodi da su svi oslobođeni britanski vojnici poslani u Odessu odakle će biti vraćeni u Veliku Britaniju, te da ni jedan neće ostati na sovjetskom tlu.

Tijekom svih tih događanja, AFHQ (Glavni stožer savezničkih snaga) je izdavao kontradiktorne upute u nekoliko navrata, odgovarajući tako na pritisak Osme armije, a od strane V. korpusa. Najznačajnija uputa stigla je 14. svibnja, kada je Robertson izdao naredbu: "Kozaci se moraju izručiti Rusima, a uniformirani Hrvati Titu!"

Masovni priliv od oko 500.000 Hrvata i Nijemaca kulminirao je 15. svibnja, kad su ih odbili prihvatiti; bio je to vrhunac velikog pritiska, potpuno podržavan od strane Alexandera. Robertsonova je uputa promijenjena 17., a potom je, nakon neodlučnih trenutaka, AFHQ odgovorio na pritisak koji je dolazio od Osme armije: dogovoreno je da će se Kozaci izručiti pod pretpostavkom da su sovjetski građani. Na kraju je naglašeno da sve treba proteći bez uporabe sile. Potom je V. korpus upotrijebio uvjerljive praktične argumente da bi dobio dozvolu za uporabu sile. Glavni stožer naredio je, međutim, da se sila NE koristi.

Za to su vrijeme izručivani Jugoslaveni u desecima tisuća, i u tom vremenskom razdoblju donošene su da hod odluke o tome tko jest a tko nije građanin Savezničkih zemalja od strane V. korpusa i Osme armije. Tako je 940 Nijemaca proglašeno Kozacima i izručeno Crvenoj armiji. Ranije je Alexander bio pokušao evakuirati Kozake u SHAEF-u, ali uspjeli su ga odgovoriti od

njegovih namjera. Ta je inicijativa imala smisla gledajući s vojne strane: značilaje "čišćenje terena". Prema svemu ovome se može zaključiti daje Alexander pokleknuo pod pritiskom, političkim i vojnim. Nedvojbeno je da je Alexander i kasnije uvijek podržavao svoje osoblje, te da je takvo svoje djelovanje proglasio vojnom nužnošću, tvrdeći da nije bio u situaciji odnositi se prema Jugoslavima onako kako je želio. Moguće je da se ta njegova misao odnosila i na Kozake. Macmillan pak, prema riječima njegova biografa, nije izražavao nikakvo žaljenje obzirom na naredbu koju je izdao.

Izlažem ovo prije no što ću odgovoriti na pitanja koja se odnose na četiri uvodne pretpostavke (vojna nužnost ili ne, politička nužnost ili ne). Ako se opisano događaji stave u širi kontekst, važno je prisjetiti se daje u višim krugovima vojnog i političkog vodstva bilo poznato da ni Kozaci ni Jugoslaveni nisu imali puno prijatelja, premda su oni koje su imali u času potrebe, Churchill, Eisenhower i Alexander, bili visoki dužnosnici. Svakako je očito da su bili odgovoreni od svojih namjera. Uzrečica: "Borili su se za Nijemce", nije baš bila dobra preporuka za britansku vladu i Vrhovno zapovjedništvo.

No u višim krugovima vojnog zapovjedništva morale su se donositi učinkovite odluke, a od 8. do 19. svibnja postojala je mogućnost neplaniranog napada Jugoslavena. Činjenica je daje Tito blefirao, što su ispravno procijenili britanski i američki ambasadori u Beogradu. Feldmaršal Alexander bio je spreman izazvati Tita kako bi dokazao da se ovaj razbacuje praznim prijetnjama, ali mu je za takvo što nedostajala vojna snaga i organizacija. Isprva iz političkih razloga nije bio siguran koje bi mu trupe bile na raspolaganju. Takve su se dvojbe prvenstveno javljale po pitanju američkih i novozelandskih trupa. Kasnije je obaviješten da su mu sve trupe, uključujući pješadiju, mornaricu i zrakoplovstvo, bile na raspolaganju. U isto vrijeme, prijetnja svake političke ili vojne potpore Titova avanturizma od strane Staljina nestala je kada je primio zajednički anglo-američki dogovor od 16. svibnja. Tito je 18. svibnja naredio povlačenje svojih trupa iz Austrije, u skladu s Macmillanovim brzjavom Churchillu pet dana prije Churchillova dolaska iz Austrije, 13. svibnja: "Trumanov brzjav upućen Vama radikalno mijenja situaciju."

Prije no što je Mcmillan došao u Austriju, Rusi su bili zahtijevali izručenje određenih Kozaka sa svoje liste. Mcmillan je potom savjetovao da ih se sve, njih 40.000, izruči za vrijeme njegova posjeta Klagenfurtu. Na povratku u Casertu, Robertson je slijedio Macmillanov savjet čak i glede Hrvata, te je uputa prosljeđena 14. svibnja. U to trenutku, prve dvije pretpostavke (vojna nužnost ili ne) prestaju biti relevantne; postojala je vojna potreba ili pretpostavka da ona postoji sve do 19. svibnja. Nakon toga dana je prestala postojati (američki State Department je zabilježio (netočno), 23. svibnja kao prekretnicu).

Zašto su onda počela izručenja Jugoslavena, umjesto prebacivanja prognanih u Italiju ako je bila naredila britanska vlada? Odgovor na to je vrlo jednostavan. Naime, ono što je počelo kao način da se udovolji Titu i tako odgodi potencijalna agresija, a i da se u isto vrijeme reducira napućenost V Korpusa, nikada nije odgođeno, jer Osmu armiju i V. korpus nisu željeli da se operacija koja je tekla tako glatko prekine. Izručenje 33.000 ljudi Titu nije bio veći izazov od njihova prevoženja do Distonea u Italiji, ali raskidanje političkog dogovora (premda postignutog od strane vojnih dužnosnika na osnovu lokalnih političkih savjeta) je moglo vrlo lako uzrokovati brojne probleme. U ovom slučaju, politička odn. vojna potpora koja je isprva inicirana u Klagenfurtu a potom u Caserti, 14. svibnja, bila je esencijalna za početak operacije. Kad je ta operacija jednom počela, vrlo je brzo dobila zamaha, ili kako je jedan moj kolega izjavio: "V. korpus je konačno okusio kolača".

Glavni stožer (AFHQ) je izdavao kontradiktorna naređenja, Osmu armiju je naglašavala već date zadatke, a sva humanitarna pitanja su ignorirana sve dok Aleksandar nije zaustavio operaciju 4. lipnja, kada je za vrijeme "dopusta" posjetio Austriju. Kozачka je pak operacija bila prvenstveno političke naravi, počevši od jaltskog dogovora, preko sovjetskog zahtjeva za izručenjem kozачkih oficira Macmillanove carte blanche, što je rezultiralo izručenjem oko 40.000 ljudi. Jedini vojni aspekt te operacije sastojao se u Alexanderovoj uzrečici od 16. svibnja 'treba očistiti teren', te se odnosio na oslobađanje prostora V. korpusa u vrijeme kada je prijetila kriza izazvana Titom koja je riješena već sljedećeg dana. Planirana je i dogovorena evakuacija u SHAEF, što su podržavali Churchill, Alexander i Eisenhower. Macmillan je, međutim, prema vlastitom pisanju, savjetovao njihovo izručenje, mada su oni imali kamo otići, suprotno podatku iz njegova dnevnika, što je on saznao po svom povratku u Casertu. Isto tako nije nikada spomenuo nikakva ispitivanja. Svi su Kozaci bili tretirani kao sovjetski građani. Unatoč tome, Alexander je naglašavao njihovu vojnu prirodu Eisenhoweru, koji je reagirao kako se moglo očekivati, stavljajući ih pod zaštitu prema pravilima Ženevske konvencije kao dio njemačke vojske. Zašto su onda Kozaci izručeni? Površno

gledano, možda zbog još jednog od onih "lokalnih" dogovora. Ili možda zbog principa po kojem je najbolje surađivati najprisnije s onom stranom od koje prijeti najviše opasnosti. Britanski ratni zarobljenici su također igrali relevantnu ulogu, naime nitko nije bio siguran da li su svi naši ljudi koji su bili zarobljenici napustili Rusiju. Dakako, bilo je neosporivo daje Eden dao naputak Macmillanu u Ateni poslije sastanka na Jalti: 'Ruse se ne smije uzrujati'. Resorni ministar morao je činiti sve što je bilo u nacionalnom interesu Britanaca, a sudbina Kozaka ispriječila se slučajno na tom putu.

Također se mora znati da je Staljin imao svog predstavnika u AFHQ-u, koji je bio član Vrhovnog savezničkog zapovjedničkog vijeća. Bio je to General Alexander Vasiliev. Zar on ništa nije učinio? Zar on nije primao odn. slao nikakve naredbe? Daleko je od nemogućeg da je ista poruka koju je Staljin poslao maršalu Talbukhinu u Austriju: "Želim Kozake!", poslana i Vasilievu. U tom je slučaju ta poruka bila odnešena resornom ministru kao i vrhovnom zapovjedniku i njegovim pomoćnicima. Bez obzira je li ovo točno ili ne, dvije su činjenice neosporne: Ministarstvo vanjskih poslova namjeravalo je izručiti sve ruske građane, bez obzira na njihove želje, a u Austriji nije bilo pokušaja ozbiljnijeg ispitivanja. Ove dvije činjenice značile su da su (bez obzira da li se radilo o vojnoj nuždi ili ne) naredbe Glavnog stožera od 14. svibnja, koje su netom poslije opozvane, pa kasnije opet izdane, da bi onda bile nešto promijenjene, cijelo vrijeme bile efektivno na snazi, uz punu potporu Osme armije i Stožera V. korpusa, koji su smatrali da ih postignuti lokalni sporazumi obavezuju: bili su odlučni održati riječ danu Sovjetima.

Kao i s Jugoslavenima, ni kod izručenja Kozaka ljudski faktori nisu igrali veliku ulogu. Neki su spašeni prije igrom slučaja, nego isplaniranom akcijom. Dvije kompletne jedinice su izdvojene i nisu bile izručene. Ostale su izručivane, sve dok operacija nije zaustavljena, a Alexander uveo ispitivanja. Macmillan je imao u svemu glavnu ulogu, kako činjenice potvrđuju. Pretpostavljati, međutim, da je on bio tamna strana Alexanderove psihe, koja je lutala po Caserti odn. davala Alexanderu, Robertsonu ili kome sve ne mračne savjete telefonom, znači kreirati nepotrebnu misteriju oko cijelog slučaja. On je savjetovao povratak Kozaka. Nije išao u detalje. Prepustio je vojsci da donese prave odluke - možda ih je tak malo poticao. Vojna akcija, na osnovu Clausewitzovog principa, korištena je kao nastavak određene politike. Bilo je zgodno pretpostaviti da su svi Kozaci sovjetski građani, te njih i Jugoslavene-antikomuniste imenovati kvislinzima, kao što je to bio slučaj u mnogim vojnim prepiskama. Takav je bio stav mnogih koji su se u to vrijeme našli na visokim položajima. Nema svrhe istraživati tko su bili ljudi odgovorni za žrtvovanje nedužnih na oltaru komunizma. 'Humanost poslije pobjede' (riječi admirala Nelsona prije bitke na Trafalgaru) očigledno nije primjenjivana. Nije se oglasila ni svjetska savjest nikakvim protestom. Da parafraziram: ako su ministri u nacionalnom interesu mogli savjetovati Krunu (i još mogu), onda su sigurno mogli savjetovati i generale. Očigledno je da i jesu. A sućut očito nema mjesta u real-politici.

DEMOGRAFSKI I RATNI GUBITCI HRVATSKE U DRUGOM SVJETSKOM RATU I PORACU

I. UVODNE NAPOMENE

Da bismo došli do željenih rezultata, potrebno je definirati:

1. *Područje*: Kao što je poznato, na dan početka rata 1941. godine postojala je Banovina Hrvatska, nakon toga od 10. travnja 1941. do 8. svibnja 1945. Nezavisna Država Hrvatska (NDH) te od 8. svibnja 1945. Socijalistička Republika Hrvatska. Naravno, svaka od njih pokrivala je različito geografsko područje, stoga je svaka imala i različiti broj stanovnika. U svrhu dobivanja usporedivih podataka, potrebno je cijelo promatrano razdoblje svesti na istovjetno područje, a to je ono SRH, jer je zadnji popis u nizu, a prvi iza završetka rata - koji je zabilježio i broj preživjelog stanovništva - izvršen 15. ožujka 1948., tj. za područje SRH. Treba također navesti da je prethodni popis obavljen 31. ožujka 1931. i to po banovinama koji je bilo devet (1941. nije načinjen zbog rata). I taj popis je trebalo svesti na područje SRH odnosno na područje sadašnje Republike Hrvatske. Sve to je navedeno da bi se dobio uvid u kompleksnost izračunavanja demografskih i ratnih gubitaka za Hrvatsku. Takvo izračunavanje potrebno je bilo načiniti i za područje NDH jer se podatci o onima koji su poginuli u logoru Jasenovac i drugim logorima i zatvorima, kao i gubici vezani za Bleiburg i križni put, ne bi mogli izračunati. Da bi se došlo do podataka za NDH, trebalo je rezultatima SRH dodati podatke SRBiH i Srijema koji je iza 1945. bio u okviru SAP Vojvodine i SR Srbije.

Dalje, zbog unutarnjih migracija između pojedinih područja u tijeku rata, kao i nakon rata, npr. "Savezna kolonizacija u Vojvodini" 1946.-1947. godine kad je iz svih republika preseljen određeni broj stanovnika, ponajviše Srba (iz Hrvatske 53 i iz BiH 86 tisuća), ukupno 226 tisuća, potrebno je u pregled kretanja stanovništva uključiti i ostale republike, tj. cjelokupno područje predratne Jugoslavije. Razlog više za to je okolnost što je Državni zavod za statistiku u Beogradu pratio kretanje stanovništva po godinama, od 1921. do 1939. i izračunavao godišnju stopu prirodnog priraštaja za Jugoslaviju, a tendencija kretanja tih stopa je najpouzdanija osnova za izračunavanja pretpostavljenih stopa priraštaja od 1940. do 1946. kad - zbog rata - taj statistički ured to nije izračunavao. A ono je potrebno da bi se dobio neprekinuti niz kretanja stopa do godine 1947., kad je to nanovo započeto sve do 1948., kad je izvršen prvi poslijeratni popis koji je pružio podatke preživjelog stanovništva prijeko potrebne za izračunavanje demografskih i ratnih gubitaka.

2. Prema tome, razdoblje koje treba pokriti istraživanjem, počinje popisom stanovništva izvršenog 31. ožujka 1931. sve do završnog popisa izvršenog 15. ožujka 1948.

3. Standardna statistička metoda omogućuje izračunavanje broja očekivanog stanovništva od kojeg treba odbiti broj preživjelog stanovništva da bi se dobio broj demografskih gubitaka. A da bi se dobio broj ratnih gubitaka, tj. broj izgubljenih života, potrebno je od broja demografskih gubitaka odbiti:

a) pad nataliteta za vrijeme rata i poslije njega, stanovnika u fertilnim godinama koji su izgubili život u ratu ili koji su zbog ratnih prilika odvojeni od obitelji pa i oni na prisilnom radu ili u zarobljeništvu te povišeni mortalitet zbog nedostatne ishrane i medicinske zaštite,

b) izbjeglice, odnosno emigracije nastale zbog ratnih prilika. Budući da je popis 15. ožujka 1948. izvršen gotovo 3 godine iza završetka rata, to izračunati gubici uključuju i one koji su izgubili živote kod Bleiburga i na križnom putu, kao i druga "čišćenja" izvršena u poraću.

Smatram da je prednje napomene bilo potrebno ovdje iznijeti kako bi svaki čitatelj dobio uvid u cijeli proces izračunavanja demografskih i ratnih gubitaka te stekao uvjerenje da je statističkom metodom moguće doći do najpribližnijih stvarnih rezultata. Uostalom, ta metoda se u demografskim studijama i najčešće upotrebljava. Nakon obrade rezultata statističkom metodom, bit će rečeno i o upotrebi drugih metoda.

II. PRETHODNE MANIPULACIJE BROJEM ŽRTAVA RATA

Mnogim čitateljima nije poznato kako je i zašto prošlo pedeset godina, a da pitanje broja žrtava rata za vrijeme postojanja bivše Jugoslavije nisu konačno riješili nadležni državni organi, u prvom redu Savezni statistički zavod. Već sama činjenica da je broj žrtava Drugoga svjetskog rata pretvoren u prvorazredno unutarnje političko pitanje Jugoslavije, što su posebno isticali i koristili srpski političari za dokazivanje genocidnosti hrvatskog naroda, daje odgovor zašto upravo jedan tehnički i računski izvediv zadatak nije obavljen. Štoviše, Savezni statistički ured bio je iskorišten da se omoguće svelike manipulacije. Evo kratkog opisa kako se to činilo.

Prvo je maršal Tito 25. svibnja 1945. izjavio da je u Drugom svjetskom ratu u Jugoslaviji poginulo 1,7 milijuna ljudi. Potom je taj broj povećan na 1 706 000, kako bi izgledao vjerodostojniji, i taj broj je prijavljen Međunarodnoj reparacijskoj komisiji u Parizu 1946. godine. Kako nije bila predočena dokumentacija, traženo je da ju se naknadno dostavi. Posao na izradi dokumentacije povjeren je 1947. godine početniku, studentu matematike Vladeti Vučkoviću, iako su uz iskusnog demografa dr. Dolve Vogelnika, u tom uredu bili još i drugi iskusni demografi koji se nisu htjeli prihvatiti tog posla jer još nije bio izvršen popis preživjelog stanovništva, a bez toga nije moguće ustanoviti ni broj izgubljenih života. Kako to četrdeset godina kasnije opisuje sam V. Vučković (emigrirao u SAD), on je izračunom dokumentirao da je bilo 1,7 milijuna demografskih, a ne stvarno izgubljenih života. Međutim, Kardelj je to predao kao podatak o stvarnim ljudskim gubicima. Namjera je, naime, tadašnjeg državnog rukovodstva bila da se prikažu što veće žrtve kako bi se prikazala veličina i doprinos narodnooslobodilačke vojske i dobile što veće reparacije. Značajno je naglasiti da je 1946. prema podacima "zemaljskih komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača" načinjen popis žrtava koji nije korišten kao podatak za Međunarodnu reparacijsku komisiju u Parizu niti je javno objavljen. Iz toga se može zaključiti da su dobiveni podatci bili manji od onih prijavljenih.

Nakon što je 15. ožujka 1948. načinjen popis preživjelog stanovništva i podatci obrađeni do 1951., uvidjelo se da je broj znatno veći nego što se očekivalo, dr. D. Vogelnik je u Statističkoj reviji broj 1/1952. objavio pod naslovom "Demografski gubici Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu", za predratni teritorij Jugoslavije po nižoj varijanti, u visini od 2 650 000, a po višoj 3 000 000. Povećao je dakle demografske gubitke koje je izračunao 1947. V. Vučković za 950 tisuća odnosno 1,3 milijuna, kako bi mogao potvrditi da je u ratu izgubljeno 1,7 milijuna života. Već u sljedećem broju Statističke revije br. 2/1952. Ivo Lah, iskusni slovenski demograf, (Vogelnik je također Slovenac) pobija Vogelnikovo izračunavanje i kaže:

"Po računici dr. Vogelnika prosječni godišnji priraštaj od 1941. do 1948. iznosio bi po nižoj 1,86%, a po višoj varijanti 2,13%. Tako visoki godišnji priraštaj Jugoslavija nije nikad imala i neće ga jamačno nikada imati. Demografski gubici mogu se neograničeno povisiti, u pitanju je jedino motivacija ovakvih hipoteza. Dr. Vogelnik nije nikad iza toga pobio demografske gubitke od 1 863 000 koje je izračunao I. Lah na osnovi prosječne godišnje stope od 1,23% za razdoblje od 1941. do 1948. godine. Ovdje treba navesti da je u publikaciji Državnog statističkog ureda DFJ Demografska statistika (Serija II. svezak 2.) izračunat broj stanovnika Jugoslavije za 1941. i 1945. (izdano u Beogradu u svibnju 1945.). Izračunata prosječna godišnja stopa za razdoblje između 1931. i 1941. iznosila 1,28% a od 1941. do 1945. svega 1,19%. Nije mi poznato je li dr. Vogelnik već 1945. bio direktor te ustanove, ali mu je svakako moralo biti poznato ovo izračunavanje, pa je očito da je prvo zlorabio podatke koje je izračunao V. Vučković 1947. godine, a potom je osobno 1952. godine načinio stručno i moralno neprihvatljiv čin povećavši godišnje stope na 1,86 odnosno 2,13% i to za ratno razdoblje od 1941. do 1948. samo da bi zadovoljio interese određenih krugova u Beogradu a vjerojatno i maršala Tita, jer se time "potvrđuje" brojka prijavljena Međunarodnoj reparacijskoj komisiji u Parizu. Nesreća je u tome što je ta visoka brojka poslužila da se u Muzeju revolucije u Zagrebu zabilježi podatak od 500 do 600 tisuća ubijenih u Jasenovcu, a na spomeniku u Jasenovcu brojka od 700 tisuća i da su te brojke bile prihvaćene kao stvarne te da su bile zaštićene autoritetom države sve do Titove smrti.

Nova epizoda u manipulaciji brojem izgubljenih života u Drugom svjetskom ratu nastupila je kad je Njemačka, na ponovljeni zahtjev za plaćanje reparacija Jugoslaviji, odbila da se one

izračunavaju na osnovi broja od 1,7 milijuna izgubljenih života i tražila da se načini novi popis. Taj popis je načinjen 1964. godine i s njima je upoznata njemačka vlada, ali on nikad nije objavljen u javnosti. Ja sam 1988. doznao da se popisni kartoni nalaze u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, koji sam posjetio, ali prema uputi Arhiva istraživači su dnevno mogli koristiti svega 4 kutije, a ukupno ih je bilo 2 948. Na moj upit zašto nema zbrojenih podataka po republikama i po nacionalnostima, rečeno mi je da nemaju dovoljno službenika! A daju samo 4 kutije jer navodno istraživači ne mogu više dnevno obraditi! Da je to sve bila laž i smišljeno onemogućivanje istraživanja doznali smo od novinara Željka Krušelja i Đure Zagorca koji su u časopisu DANAS od 21. studenog 1989. objavili zbirne podatke popisa načinjenog još prije 25 godina, ali javnost nije smjela doznati rezultate toga popisa. Zašto se tako postupilo, može se zaključiti iz sljedećeg pregleda tih gubitaka:

TABLICA 1

	Izgubili život	Preživjeli	Izgubili život po nacional.	Izgubili život po kategorijama
SFRJ	597.323	509.849	Srbi - 346.740	Ukupno - 597.323
BiH	177.045	49.242	Hrvati - 83.257	Ubijeni - 352.560
Crna Gora	16.903	14.136	Slovinci - 42.027	Poginuli - 198.758
Hrvatska	194.749	106.220	Makedonci - 6.724	Umrli - 37.143
Makedonija	19.076	32.374	Crnogorci - 16.276	Nestali - 8.862
Slovenija	40.791	101.929	Muslimani - 32.300	
Vojvodina	41.370	65.957	Jevreji - 45.000	
Kosovo	7.927	13.960	Turci - 686	
Nepoznato	1.744	2.213	Šiptari - 3.241	
			Mađari - 2.680	
			Slovaci - 1.160	
			Nepoznati - 16.202	

U taj popis uključeni su poginuli i preživjeli borci NOR-a te žrtve tzv. fašističkog terora, a ne i oni koji su se borili protiv njih, tj. ustaše, domobrani, četnici i drugi. Osoba, od koje su Krušelj i Zagorac dobili ovaj popis, smatra da je nedostatak u obuhvatu nastao zbog migracije stanovništva i stradanja čitavih obitelji i zaselaka u brdskim krajevima, a on bi moga biti i veći od 25%. Pretpostavlja se da se taj nedostatak najviše pokazuje kod Srba, Hrvata i Muslimana, dok je za Slovence, Makedonce i Crnogorce prilično točan. Svakako taj popis nedvojbeno dokazuje da sveukupni gubici života stanovništva mogu iznositi najviše oko jedan milijun, a ne 1,7 milijuna. Za logore daje ove podatke o ubijenima: za Jasenovac 49 874, Staru Gradišku 9 387, Jadovno 1 794 itd. Prema tome, nema ni govora da bi u Jasenovcu moglo biti ubijeno više stotina tisuća ljudi ili čak milijun.

O ovim evidentnim dokazima da nije stradalo u Drugom svjetskom ratu 1,7 milijuna, bili su upoznati i Nijemci, ali ne i jugoslavenska javnost. Za ove podatke su znali najviši politički dužnosnici i Statistički zavod - koji je i organizirao taj popis - kao i intelektualni krugovi u Beogradu. Ipak, oni su dalje nastavili kampanju, posebno nakon Titove smrti, u dokazivanju o stotinama tisuća ubijenih Srba u Jasenovcu, a ta je brojka postupno eskalirala i, poslije MEMORANDUMA SANU 1986., dosegla je brojku od preko jednog milijuna ubijenih samo u Jasenovcu.

Kao što su kasniji događaji pokazali, te tvrdnje o velikom broju ubijenih ljudi u Drugom svjetskom ratu, koje su prvotno imale svrhu pokazati veličinu nardonooslobodilačke borbe, sustavno su podržavali srpski politički i intelektualni krugovi da bi ih kasnije iskoristili za dokazivanje ugroženosti srpskog naroda u drugim republikama, posebno Hrvatskoj i BiH, i to im poslužilo kao jedan od glavnih argumenata za ujedinjenje svih Srba u Jugoslaviji u jednu državu, što je Slobodan Milošević jasno najavio na Gazimestanu 1989. godine.

III. MOJA IZRAČUNAVANJA GUBITAKA U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Ja sam još na početku 1986. i posebno nakon MEMORANDUMA SANU, iste godine, raspoznao ta opasna kretanja na unutarnjoj jugoslavenskoj političkoj sceni, te sam odlučio da se sam

upustim u detaljna istraživanja gubitaka stanovništva u Drugom svjetskom ratu, jer sam uvidio da su se i službeni organi, posebno Savezni statistički zavod kao stručna ustanova, stavili u službu političkih struktura države u kojima je dominirala velikosrpska ideja.

I. IZRAČUNAVANJE STATISTIČKOM METODOM

Detaljna izračunavanja objavio sam u prvom izdanju pod naslovom: GUBICI STANOVNIŠTVA JUGOSLAVIJE U DRUGOM SVJETSKOM RATU u izdanju Jugoslavenskog viktimološkog društva, Zagreb, 1989. i u drugom izdanju Jugoslavenskog viktimološkog društva, Zagreb, 1989. i u drugom izdanju pod naslovom: OPSESIJE I MEGALOMANIJE OKO JASENOVCA I BLEIBURGA, izdanje GLOBUS, Zagreb, 1992., a ovdje će biti prikazani samo oni podatci koji mogu biti vrlo zanimljivi.

A. DEMOGRAFSKI GUBITCI. U tablici 2. prikazani su DEMOGRAFSKI GUBITCI JUGOSLAVIJE, REPUBLIKA I POKRAJINA 1948. Iz tablice je vidljivo da su najveće demografske gubitke imale: Republika Hrvatska 502 tisuće, Republika BiH 480 tisuća, Pokrajina Vojvodina 405 tisuća i Republika Srbija bez pokrajina 392 tisuće, a Jugoslavija ukupno 2 022 tisuća. podatci za pripojena područja Hrvatskoj i Sloveniji, iskazana posebno, sadržana su u popisu 1948. Prema tome iskazani demografski gubici odnose se samo na predratne teorije.

A. IZRAČUNAVANJE DEMOGRAFSKIH GUBITAKA

Za izračunavanje demografskih gubitaka odlučujuća je primjena odgovarajućeg prosječnog godišnjeg prirasta. U tablici 3 može se vidjeti uspoređenje stopa ostvarenih i izračunatih u razdoblju od 1921. do 1961. i ocijeniti realnost njihove primjene. Iz tog pregleda je vidljivo kako su razdoblja iza rata redovno veće stope prirasta, a potom se smanjuju. Za Hrvatsku vidimo da je već u razdoblju 1952. - 1961., uz Sloveniju, imala najnižu stopu prirasta, 0,68%, koja je još uvijek bila zadovoljavajuća, dok nam je danas mortalitet veći od nataliteta.

Tablica 2: DEMOGRAFSKI GUBITCI JUGOSLAVIJE, REPUBLIKA I POKRAJINA 1948. (u tisućama)

Teritorij	Popis 1931.	Izračunato		Pripoje no	Ukupno 1948.	Popis 1948.	Razlika	Migraci ja u Vojvod.	Migraci ja ostalo	Demogr af. gubitak
		1941.	1948.							
BiH	2.324	2.825	3.171	-	3.171	2.565	-606	-86	-40	-480
Crna Gora	360	422	472	-	472	377	-95	-37	-5	-53
Hrvatska	3.430	3.780	4.044	261	4.305	3.757	-548	-53	+7	-502
Makedoni ja	950	1.105	1.236	-	1.236	1.145	-83	-10	-10	-63
Slovenija	1.144	1.230	1.296	174	1.470	1.392	-78	-2	-	-76
Srbija ukup.	5.726	6.611	7.140	-	7.140	6.528	-612	+188	+48	848
bez pokrajina	3.550	4.200	4.556	-	4.556	4.137	-419	-38	+11	-392
Vojvodina	1.624	1.732	1.805	-	1.805	1.663	-142	+226	+37	-405
Kosovo	552	679	779	-	779	728	-51	-	-	-51
Jugoslav.	13.934	15.973	17.359	435	17.794	15.772	-2.022	0	0	2.022

B. ČISTI DEMOGRAFSKI GUBITCI

U svojim sam publikacijama pod tim nazivom naveo one demografske gubitke koji su nastali padom nataliteta i porastom mortaliteta zbog ratnih prilika. Naime, navedene stope prirodnog priraštaja primijenjene su za mirnodopsko stanje, pa stoga treba ocijeniti koliki je mogao biti pad prirodnog priraštaja u ratnom razdoblju. Poznato je da su ratne prilike pune četiri godine bile iznimno teške u svim dijelovima zemlje, a ponajviše u Bosni i Hercegovini gdje je bio angažiran veliki broj vojnika. Osim toga iz BiH, Hrvatske, Srbije i Slovenije odvedeno je u Njemačku na prisilni rad oko 300 tisuća, a samo iz Srbije preko 200 tisuća zarobljenika koji nisu mogli sudjelovati u reprodukciji stanovništva. Ti gubici procijenjeni su ovako:

Tablica 3: USPOREĐENJE STOPA PRIRASTA 1921.-1931. do 1953.-1961. u postocima

	Ostvarena 1921.-31.	Izračunata		Ostvarena	
		1931.-41.	1941.-48.	1948.-53.	1953.-61.
BiH	2,08	2,06	1,66	2,08	1,77
Crna Gora	1,46	1,57	1,60	2,10	1,46
Hrvatska	0,90	0,96	0,96	1,02	0,68
Makedonija	1,69	1,51	1,60	2,41	0,92
Slovenija	0,80	0,73	0,76	0,89	0,68
Srbija ukupno	1,73	1,44	1,11	1,34	1,14
Srbija bez pokrajina	2,19	1,67	1,16	1,56	0,95
Vojvodina	0,65	0,65	0,59	0,49	1,11
Kosovo	2,31	2,10	1,97	2,10	2,24
Jugoslavija-pro sjek	1,50	1,38	1,20	1,40	1,10

Tablica 4: ČISTI DEMOGRAFSKI GUBITCI (u tisućama)

	Prirast 1941.-48.	Umanjenje %	Umanjen iznos
BiH	346	29	101
Crna Gora	50	14	7
Hrvatska	264	19	50
Makedonija	131	10	13
Slovenija	66	8	5
Srbija ukupno	529	28	150
Srbija bez pokrajina	(356)	(30)	(120)
Vojvodina	(73)	(20)	(15)
Kosovo	(100)	(15)	(15)
UKUPNO	1.386	23,5	326

Tablica 5: EMIGRACIJA 1939.-1948. (u tisućama)

Narod- nost	BiH	Crna Gora	Hrvatsk a	Makedo nija	Sloveni ja	Srbija	Srbija bez pokraji na	Vojvo- dina	Kosovo	Ukupno
Srbi	10	2	12 ¹	-	-	56	55 ³	1	-	80
Hrvati	6	-	30 ²	-	-	3	-	3	-	39
Sloveni	-	-	1	-	5	-	-	-	-	6
Makedonci	-	-	-	3	-	-	-	-	-	3
Crnogorci	-	3	-	-	-	-	-	-	-	3
Muslimani	5	3	2	6	-	7	5	-	2	23
Čehoslo- vaci	-	-	4	-	1	5	5	-	-	10
Poljaci	13	-	2	-	-	-	-	-	-	15
Rusi	1	-	2	-	-	4	4	-	-	7
Mađari	2	-	7	-	-	2	-	2	-	11
Nijemci	12	-	90	-	24	299	13	286	-	425
Rumunji	-	-	-	-	-	4	4	-	-	4
Albanci	-	1	-	-	1	2	-	-	2	4
Turci	-	-	-	17	-	8	-	-	8	25
Talijani	1	-	2	-	-	-	-	-	-	3
Židovi	1	-	4	-	-	3	1	2	-	8
Ostali	-	-	1	-	-	3	3	-	-	4
Ukupno	51	9	157	26	31	395	86	297	12	669

1 2.000 Srba iz Hrvatske ostalo u inozemstvu, a 10.000 iselilo od 1940. do 1948.
2 2.000 Hrvata ostalo u inozemstvu, a 28.000 se iselilo od 1940.-1948.
3 U članku "Ring bez granica", Duga br. 341 od 21. 3. - 3. 4. 1988, str. 74-75, navodi se da je u inozemstvu ostalo 40 tisuća zarobljenika a pretpostavljamo da se 15 tisuća osoba iselilo u razdoblju 1940.-1948.

C. EMIGRACIJA

Rat je prouzročio i velika iseljavanja. Po republikama najveća iseljavanja su bila iz Srbije, posebno iz Vojvodine, a potom, po veličini broja iseljenih iz Hrvatske. Po narodnostima najviše je iseljenih bilo Nijemaca 425 tisuća, potom Srba 80 tisuća i Hrvata 39 tisuća. Ukupan broj iseljenih u razdoblju od 1939. do 1948. iznosi 669 tisuća. Detaljno su ta iseljavanja prikazana u tablici 5.

U tablici 6 prikazani su raščlanjeni DEMOGRAFSKI I RATNI GUBITCI po republikama i pokrajinama. Kao što se vidi, do podataka o ratnim gubitcima, tj. gubitaka života, se došlo pošto su od demografskih gubitaka odbijeni tzv. čisti demografski gubici i oni koji su emigrirali. Prema tome, ukupno izgubljenih života u Drugom svjetskom ratu s predratnog teritorija Jugoslavije bilo je 1 027 000, a od toga je 80 tisuća ljudi emigriralo. Najveći broj izgubljenih bilo je u BiH, a potom u Hrvatskoj, jer su se u njima vodile i najveće borbe.

VI. UKUPNI GUBITCI JUGOSLAVIJE

Ukupno raščlanjeni gubici za Jugoslaviju, republike i pokrajine (bez pripojenih područja) mogu se vidjeti u ovoj tablici:

Tablica 6: DEMOGRAFSKI I RATNI GUBITCI (u tisućama)

Struktura	BiH	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija				Ukupno
						Ukupno	Srbija bez p.	Vojvodina	Kosovo	
Ukup. dem. gub.	480	53	502	63	76	848	392	405	51	2.022
Čisti dem. gub.	101	7	50	13	5	150	120	15	15	326
Stvar. dem. gub.	379	46	452	50	71	698	272	390	36	1.696
Emigr. 1939-48.	51	9	153	26	31	355	46	297	12	625
Ostali u inozem.	-	-	4	-	-	40	40	-	-	44
Ratni gub.	328	37	295	24	40	303	186	93	24	1.027
Umrli u inozem.	12	-	24	7	7	30	19	10	1	80
Umrli u zemlji	316	37	271	17	33	273	167	83	23	947
U postocima u odnosu prema očekivanom stanovništvu 1948. gubici su bili ovi:										
Stvarni dem. gub.	12,0	9,8	11,2	4,0	5,5	9,8	6,6	21,6	4,6	9,8
Ratni gub.	10,3	7,8	7,3	1,9	3,0	4,2	4,1	5,1	3,1	5,9
Umrli u zemlji	10,0	7,8	6,7	1,4	2,5	3,8	3,7	4,6	3,0	5,5

D. RATNI GUBITCI

U tablici 7 detaljno su prikazani RATNI GUBITCI PO NARODNOSTIMA. Najveće ratne gubitke imali su Srbi, a potom Hrvati i Muslimani. O tim gubitcima će biti više rečeno u obradi gubitaka na teritoriju NDH.

2. GUBITCI IZRAČUNATI IZ OBJAVLJENIH MONOGRAFIJA I DRUGIH IZVORA

Na ideju o izračunavanju gubitaka u Drugom svjetskom ratu metodom prikupljanja podataka iz objavljenih izvora došao sam kad sam u arhivima, muzejima i posebno u Institutu za historiju radničkog pokreta, sadašnjem Institutu za suvremenu povijest u Zagrebu, našao mnogobrojne monografije i druge publikacije koje su sadržavale detaljne podatke o ratnim događanjima na pojedinim područjima, općinama, kotarevima i gradovima, u kojima su najčešće bili navedeni i podatci o poginulima, a mnoge od njih i s imenima i drugim osobnim podatcima poginulih na pojedinim područjima. Dalje, u Arhivu Hrvatske su pohranjeni podatci popisa žrtava rata što ga je 1946. obavila Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Hrvatsku. Našao sam i podatke broja žrtava rata iste komisije za BiH i komisije za Vojvodinu. A raspoloživi su bili i popisi SUB NOR-a, Leksikon NOR-a i drugi. Tako sam za područje Hrvatske

i NDH mogao prikupiti najveći broj podataka. Za druge republike i za Kosovo prikupio sam od 75 do 85% podataka.

Tablica 7. RATNI GUBITCI PO NARODNOSTIMA (u tisućama)

Narodnost	BiH	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija				Inozemstvo	Ukupno
						Ukupno	bez pokraj.	Vojvodina	Kosovo		
Srbi	164	6	131	6	-	190	142	45	3	33	530
Hrvati	64	1	106	-	-	7	-	6	1	14	192
Slovenci	-	1	2	-	32	1	-	-	1	6	42
Makedonci	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	6
Crnogorci	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	20
Muslimani	75	4	2	4	-	15	13	-	2	3	103
Čehoslovaci	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Poljaci	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Rusi/Ukrajinci	1	1	-	-	-	3	3	-	-	-	5
Mađari	-	-	1	-	-	1	-	1	-	-	2
Nijemci	1	-	2	-	1	24	1	23	-	-	28
Albanci	-	4	-	-	-	14	-	-	14	-	18
Turci	-	-	-	1	-	1	-	-	1	-	2
Židovi	9	-	10	-	-	14	7	7	-	24	57
Romi	1	-	15	-	-	2	-	1	1	-	18
Ostali	-	-	1	-	-	1	1	-	-	-	2
Ukupno	316	37	271	17	33	273	167	83	23	80	1.027

Primjena ove metode imala je dvostruku svrhu:

a) Provjeriti podatke dobivene statističkom metodom za pojedina područja općina, kotareva a njihovim zbirom i republika i pokrajina. Tako sam npr. ovom metodom dobio za Hrvatsku zbir od 266 tisuća, dok je statističkom metodom dobivena 271 tisuća, ali za nekoliko općina nisu dobiveni konačni rezultati, tako se može pretpostaviti približna točnost, izračunatih podataka za Hrvatsku.

b) Popisi, monografije Leksikon NOR-a i druge publikacije za pojedina područja sadržavale su podatke zasebno za borbe, od onih žrtava rata, a i podatke u većem broju slučajeva za poginule u logorima, umrle od tifusa itd., što ne omogućuje statistička metoda. Ona, naime, daje podatke po područjima i po nacionalnostima. U mojim knjigama su obrađeni detaljni podatci, a ovdje će biti prikazani samo ukupni, i to za one koji su izgubili živote u zemlji (u tisućama):

Tablica 8:

	Sveukupno	Pali borci	Ukupno žrtve	Od toga u:		Protivnici Osl. borbe
				naselju	logoru	
BiH	316	72	174	89	85	70
Crna Gora	37	15	15	14	1	7
Hrvatska	271	66	153	105	48	52
Makedonija	17	14	2	2	-	1
Slovenija	33	12	11	8	3	10
Srbija ukup.	273	58	146	67	79	69
bez pokraj.	167	42	92	39	53	33
Vojvodina	83	10	46	20	26	27
Kosovo	23	6	8	8	-	9
Jugoslavija	947	237	501	285	216	209

Ovaj nerazmjer između broja poginulih na strani NOB-a i njihovih protivnika može se objasniti ovim okolnostima: prvo, da je okupatorska vojska, Nijemci, Talijani, Mađari i Bugari, koji nisu bili građani SFRJ, prouzročila veliki broj gubitaka (Folksdojčeri su uključeni u gornje gubitke) i to posebno u tzv. velikim ofenzivama na Kozari, Sutjesci, Neretvi i drugima u kojima su upotrebljavani avioni i teško naoružanje; te drugo, što je nakon kapitulacije Italije 1943. i posebno nakon što su 1944. Zapadni saveznici priznali odluke ZAVNOH-a, veliki broj četnika, domobrana i ostalih građana pristupio oslobodilačkoj borbi, pa je JNA na kraju rata 1945. brojila 800 tisuća ljudi.

IV. STRADALI U JASENOVCU, OKO BLEIBURGA I NA KRIŽNOM PUTU

Nakon pregleda demografskih i ratnih gubitaka za cijelo područje predratne Jugoslavije koje daje podatke o globalnim gubicima - a oni se mogu smatrati i najtočnijima jer je službena statistika pratila kretanje godišnjih stopa prirodnog priraštaja samo za Jugoslaviju kao cjelinu - izvršena su i izračunavanja za pojedine republike i pokrajine, iz kojih se vidi i udio gubitaka Hrvatske i Bosne i Hercegovine koje su činile glavne sastavnice NDH - kojima još treba dodati dio Srijema i odbiti Baranju - da bi se dobilo cjelovito područje NDH u ratnom razdoblju od 10. travnja 1941. do 8. svibnja 1945. godine. (Zbog kapitulacije Italije 1943. nije uzeto u obzir područje koje je predao Pavelić 1941. godine.) Na tom području su se i vodile najveće borbe i stoga nastali najveći gubici, pa i oni vezani za izgubljene živote u Jasenovcu i drugim logorima i zatvorima. S druge strane, stradanja oko Bleiburga, Križnog puta i tzv. "čišćenja" nastala su nakon završetka rata, kad je službeno postojala "D.F. Jugoslavija".

Ovdje treba navesti da je popis 1931. uzet kao osnovni i izvorni podatak za izračunavanja i kretanja stanovništva između 1931. i 1948. kao i demografskih i ratnih gubitaka. Naime, taj popis obavljen u Kraljevini Jugoslaviji prihvaćen je kao autentičan i u Banovini Hrvatskoj, NDH, Socijalističkoj Jugoslaviji pa i u sadašnjoj Republici Hrvatskoj. Stoga se kao početni podatci uzimaju oni iz popisa 1931.

I. Izračunavanje gubitaka Srba u NDH.

Oni su izračunati na osnovi sljedećih podataka:

Tablica 9. SRBI U NDH (u tisućama)

	BiH	Hrvatska	Srijem	Ukupno
Popis 31. 3. 1931.	1.013	622	155	1.790
Izračunato za 31. 3. 1941.	1.231	693	165	2.089
Izračunato za 15. 3. 1948.	1.381	746	173	2.300
Popisano 15. 3. 1948.	1.136	528	165	1.829
Razlika	-245	-218	-8	-471
Migracije	-94	-60	+23	-131
Asimilacija	+75	-	-	+75
Demografski gubitak	226	158	31	415
Čisti demografski gubitak	46	10	2	58
Stvarni demografski gubitak	180	148	29	357
Emigriralo	10	12	-	22
Ratni gubitak	170	136	29	335
Umrli u inozemstvu	6	5	2	13
Umrli u zemlji	164	131	27	322

Iz BiH je u okviru savezne kolonizacije u Vojvodinu iselilo 84, a u Srbiju daljnjih 10; iz Hrvatske je iselilo 50 koloniziranih u Vojvodinu i još 10 u Srbiju, dok je u Srijem doselilo 15 tisuća Srba. U BiH se kod popisa 1948. godine 75 tisuća Muslimana izjasnilo za Srbe.

Tablica 10:

Od ukupno poginulih, ubijenih i umrlih	322
kao borci oslobodilačke vojske	82
kao protivnici oslobodilačke borbe	23
odvedeni u njemački logor Sajmište u Zemunu:	10
10 iz Srijema, 7 iz Kozare i 3 iz Banije i Korduna	20
Ostaje:	125
	197

umrlo od tifusa	25	
ubijeni od Nijemaca	45	
ubijeni od Talijana	15	
stradali u borbama ustaša, četnika i partizana	34	
ubijeno u jamama, zatvorima i drugim logorima	<u>28</u>	<u>147</u>
stradalo u logoru Jasenovac		50

U Jasenovcu je još stradalo 13 tisuća Židova, 10 tisuća Hrvata, 2 tisuće Muslimana i 10 tisuća Roma, tj. ukupno oko 85 tisuća.

II. Izračunavanje Hrvata i Muslimana u NDH

Tablica 11: Hrvati u NDH (u tisućama)

Popis 31. 3. 1931.	2.481	522	3.000
Izračunato 31. 3. 1941.	2.735	631	3.366
Izračunato 15. 3. 1948.	2.926	707	3.633
Popis 15. 3. 1948.	2.801	614	3.415
Razlika	-125	-93	-218
Migracije	+33	-32	+1
Asimilacije	+20	+32	+52
Demografski gubitak	-178	-93	-271
Čisti demografski gubitak	30	21	51
Stvarni demografski gubitak	148	72	220
Emigrirali	30	6	36
Ratni gubitak	118	66	184
Umrli u inozemstvu	12	2	14
Umrli u zemlji	106	64	170
Umrli u Srijemu 6+2			8
Umrli ukupno			178

Muslimani imali ratni gubitak u BiH 75 tisuća i u Hrvatskoj 2 tisuće (vidi Tablicu)

Gubici su nastali kod:	Hrvata		Muslimana		Ukupno	
Ukupni gubici	178		77		255	
Kao borci oslobodilačke borbe	43		14		57	
Kao žrtve oslobodilačke borbe	<u>22</u>	<u>65</u>	<u>8</u>	<u>22</u>	<u>30</u>	<u>87</u>
Ostaje	113		55		168	
Kao žrtve četnika	18		29		47	
Kao žrtve partizana	33		13		46	
U logorima i zatvorima ustaša	13		7		20	
Oko Bleiburga i na Križnom putu	45		4		49	
Pojedina čišćenja 1945/47.	4	113	2	55	6	168

Tablica 12. PUČANSTVO U HRVATSKOJ (u tisućama) za predratni teritorij:

Narodi	Popis 1931	Popis 1948	Razlika
Hrvati	2.481	2.801	+320
Srbi	633	539	-94
Ostali	316	156	-160
Ukupno	3.430	3.496	+66

Kako je očekivani broj Hrvata za godinu 1948. po prosječnoj godišnjoj stopi od 0,96%, izračunat na 2 926 tisuća, to je broj od 2 481 tisuću iz 1931. trebao porasti za 445 tisuća, a porastao je za 320 tisuća. Usporedni pregled predviđenog i ostvarenog; zašto je do toga došlo:

	Predviđanje		Ostvarenje
Popis 31.3. 1931.	2.481	Popis 31.3.1931.	2.481
Predviđeno za 15. 3. 48.	2.926	Ostvareno 15. 3. 48.	2.801
Predviđeni prirast	445	Ostvareni prirast	320
<i>Treba dodati:</i>		<i>Treba dodati:</i>	
Doseljeno	33	Izgubljeni životi	118
Asimilirano	20	Čisti demograf. gubici	30
-		iseljeni u inozemstvo	30
Ukupno	498	Ukupno	498

Prednji izračun pokazuje da stvarni gubici Hrvata u Hrvatskoj nisu mogli biti veći nego što su prikazani u tablici 11. Isto vrijedi i za Hrvate u BiH. Prilažem još tablicu 13 u kojoj je prikazan PREGLED KRETANJA STANOVNIŠTVA kao i stope prirodnog priraštaja od 1921. do 1939. godine.

Na kraju prilažem tablicu 14 na kojoj je grafički prikazano kretanje nataliteta, mortaliteta i nupcijaliteta 1921. do 1962. i prirodni priraštaj izračunat za razdoblje od 1940. do 1946. za koje zbog rata nije registriran godišnji priraštaj, pa ga je trebalo procijeniti.

Statistički niz kretanja stope prirodnog priraštaja za razdoblje od 1937. do 1949. to još bolje prikazuje na 1 000 stanovnika:

DODATAK : KRETANJE STANOVNIŠTVA I DEMOGRAFSKI GUBITCI REPUBLIKE HRVATSKE OD 1900. DO 1991. GODINE

U prethodnom pregledu prikazani su demografski i ratni gubici za razdoblje od 1931. do 1948. za predratni teritorij Jugoslavije i Republike Hrvatske, a vjerujem da bi čitatelje zanimalo i kretanje stanovništva Republike Hrvatske u sadašnjim granicama za ranije kao i za kasnije razdoblje.

Zato ću ovdje iz svoje publikacije KRETANJE STANOVNIŠTVA I DEMOGRAFSKI GUBITCI REPUBLIKE HRVATSKE U RAZDOBLJU OD 1900. do 1991. godine (objavljeno u časopisu za suvremenu povijest broj 2-3 1993. u izdanju Instituta za suvremenu povijest) prikazati neke od najbitnijih podataka:

1. Broj STANOVNIKA HRVATSKE I SLAVONIJE PO POPISIMA iz 1900., 1910. i 1921. (vidi tablicu A, koji je zabilježen za stanovništvo 1921. po područjima županija, jednako kao što je to bilo načinjeno za 1900. i 1910.

2. KRETANJE STANOVNIŠTVA U REPUBLICI HRVATSKOJ od 1900. do 1991. (vidi Tablicu B) gdje se prikazuje posebno stanovništvo za:

a) područje Hrvatske i Slavonije (u kojem je, naravno, odbijen dio Srijema pripojen Vojvodini, kao i u Tablici A);

b) područje Dalmacije, odbivši dio priključen Crnoj Gori (Boka kotorska); te novopripojena područja Hrvatskoj 1945. godine;

c) Istru, Rijeku (uključuje i Sušak) te Cres, Lošinj, Lastovo i Palagružu i

d) Baranju.

U toj je tablici vidljivo da se broj Hrvata od 1900. do 1991. povećao za 1 514 tisuća, dok se broj Srba povećao za svega 34 tisuće.

3. KRETANJE BROJA SRBA U 11 OPĆINA, u kojima imaju većinu od 1900. do 1991. godine (vidi tablicu C). Tu se vidi da se broj Srba smanjio za 60 tisuća zbog iseljavanja u Vojvodinu (kolonizacija) i od 1961. u veće gradove u Hrvatskoj i u Srbiju, posebno u Beograd.

4. IZRAČUNATI DEMOGRAFSKI GUBITCI, za cijelo područje REPUBLIKE HRVATSKE od 1900. do 1991. (vidi tablicu D). Iz tog pregleda se vidi kako se prirodni priraštaj rapidno smanjivao od 1961. do 1991.

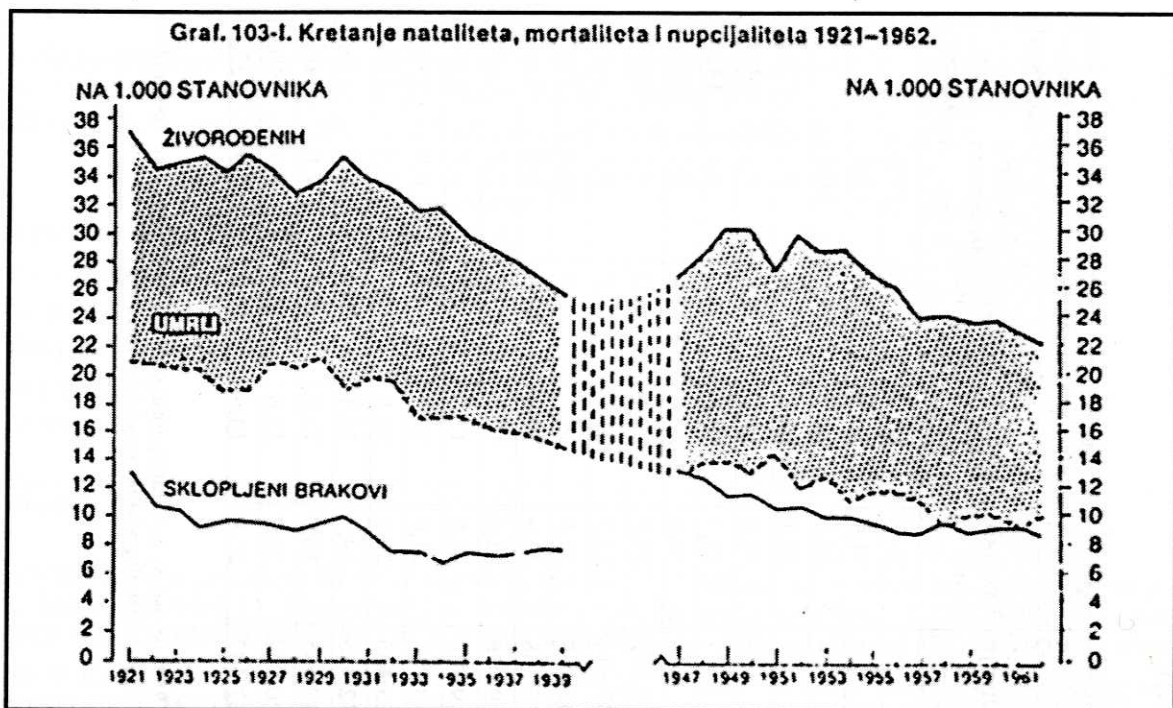
5. RAŠČLANJENJE DEMOGRAFSKE GUBITKE u podgrupe (vidi tablicu E):

Tablica 13. PREGLED KRETANJA STANOVNIŠTVA

(IZVOR: STATISTIČKI GODIŠNJAK 1964.)

	Broj stan. sred.god. u tisućama ¹	Živorode ni	Umrli		Prir. priraštaj	Skloplje ni brakovi	Razvede ni brakovi	Migracija		Na tisuću stanovnika				Umrli dojenčad na 1000 živor.
			Ukupno	Dojenčad				Useljenje	iseljenje	živorode nih	umrlih	prirodni prirašt.	skloplje. brakova	
1921.	12.059	442.530	252.104	-	190.426	157.055	6.720	-	-	36,7	20,9	15,8	13,0	-
1922.	12.239	420.910	254.478	-	166.432	131.776	6.548	-	-	34,4	20,8	13,6	10,8	-
1923.	12.422	432.779	252.543	-	180.236	129.796	6.492	-	-	34,8	20,3	14,5	10,4	-
1924.	12.607	442.835	254.527	64.300	188.308	114.896	5.508	-	-	35,1	20,2	14,9	9,1	145,2
1925.	12.796	437.070	239.429	62.536	197.641	123.005	5.481	-	-	34,2	18,7	15,5	9,6	143,1
1926.	12.987	459.035	244.761	65.641	214.274	124.249	4.940	-	-	35,3	18,8	16,5	9,6	143,0
1927.	13.181	451.617	276.294	73.611	175.323	124.104	5.254	-	-	34,3	20,9	13,4	9,4	163,0
1928.	13.378	437.523	272.606	65.525	164.917	121.334	5.580	-	34.327	32,7	20,4	12,3	9,1	149,8
1929.	13.577	452.544	286.249	66.715	166.295	128.120	6.070	-	37.614	33,3	21,1	12,2	9,4	147,4
1930.	13.780	489.270	261.497	74.694	227.773	138.322	5.826	15.002	38.969	35,5	19,0	16,5	10,0	152,7
1931.	13.982	470.275	276.840	77.371	193.435	126.072	6.393	18.135	15.368	33,6	19,8	13,8	9,0	164,5
1932.	14.174	465.935	272.180	77.917	193.755	111.059	5.231	14.240	9.096	32,9	19,2	13,7	7,8	167,2
1933.	14.369	452.229	243.717	63.159	208.512	111.503	5.500	7.280	9.729	31,5	17,0	14,5	7,7	139,7
1934.	14.566	460.913	248.882	69.169	212.031	99.704	5.520	6.730	13.911	31,6	17,1	14,5	6,8	150,1
1935.	14.767	441.728	248.978	63.659	192.750	110.129	5.561	5.586	13.465	29,9	16,8	13,1	7,5	144,5
1936.	14.970	435.861	240.879	59.538	194.982	109.528	5.022	5.206	12.485	29,1	16,1	13,0	7,3	136,6
1937.	15.172	424.448	242.337	59.669	182.111	117.717	6.547	6.765	19.665	28,0	15,9	12,1	7,8	140,6
1938.	15.384	411.381	240.303	57.583	171.078	121.605	6.466	16.299	20.062	26,7	15,6	11,1	7,9	140,0
1939.	15.596	403.938	233.196	53.445	170.742	123.817	7.103	23.763	27.402	25,9	14,9	11,0	7,9	132,3

od 1921. do 1939. teritorij bivše Jugoslavije, a od 1947. teritorij SFRJ. Procjena je izvršena za period od 1947. do 1953. na osnovi rezultata popisa stanovništvo 1948. god. i podataka o prirodnom priraštaju, a od 1953. do 1963. na osnovi rezultata popisa 1953. i 1961. podataka o prirodnom priraštaju i raspoloživih podataka o vanjskoj migraciji.

Tablica 14. STATISTIČKI NIZ KRETANJA STOPE PRIRODNOG PRIRAŠTAJA ZA PERIOD OD 1937. DO 1949. TO JOŠ BOLJE PRIKAŽUJE NA 1000 STANOVNIKA

	Živorodeni	Umrli	Prirodni priraštaj	
1937.	28,0	15,9	12,1	ostvareno
1938.	26,7	15,6	11,1	
1939.	25,9	14,9	11,0	
1940.	25,4	14,7	10,7	pretpostavljeno
1941.	25,0	14,5	10,5	
1942.	26,0	14,5	11,5	
1943.	26,0	14,5	11,5	
1944.	26,0	14,5	11,5	
1945.	26,0	14,0	12,0	
1946.	26,2	13,4	12,8	
1947.	26,6	12,7	13,9	ostvareno
1948.	28,1	13,5	14,6	
1949.	30,0	13,5	16,5	

1. Gubitke zbog rata i epidemije, uključujući smanjenje nataliteta zbog prilika u Prvom i Drugom svjetskom ratu.

2. Iseljavanje i doseljavanje iz koje se vidi da su u 90-godišnjem razdoblju Hrvati imali gubitke zbog rata i epidemija 340 tisuća, a Srbi 201 tisuću, te da se ukupno iselilo Hrvata 656 tisuća u inozemstvo, a doselilo 213 tisuća, ponajviše iz BiH, dok se Srba iselilo u inozemstvo 56 tisuća i u tuzemstvo 221 tisuća, ponajviše u Srbiju, tako da neto demografski gubici za Hrvate iznose 783 tisuće, za Srbe 478 tisuća. Višak asimilacije pod "Ostali" nastao je najvećim dijelom zbog deklariranja za Jugoslaveni i regionalce.

Da nije bilo iseljavanja, ratova i epidemija, u 1991. godini Hrvatska bi od početnih 3 199 000 stanovnika 1900. godine, s prirastom od 3 044 000 i doseljenih 263 000, imala 6 506 000 stanovnika. S prijašnjim iseljavanjima, počevši od XV. stoljeća, tj. od provale Turaka, računa se da se iz Hrvatske iselilo oko 1 250 000 tisuća. Po tom bi računu, s prirastom za pet stoljeća, trebalo biti najmanje 2,5 milijuna Hrvata izvan domovine.

Usporedbe radi, godine 1800. na sadašnjem teritoriju Hrvatske je bilo 1 595 000, a na teritoriju Republike Srbije, bez pokrajina, svega 672 tisuće, a Hrvatska je 1991., zbog spomenutih iseljavanja, imala 4 784 000, dok je Srbija imala 5 824 000, jer je imala neznatna iseljavanja, posebno nakon 1918. godine.

Tablica A. STANOVNIŠTVO HRVATSKE I SLAVONIJE PO POPISIMA

Županija	1900.			1910.			1921.		
	Ukupno	Pravoslavni	%	Ukupno	Pravoslavni	%	Ukupno	Pravoslavni	%
Lika-Krbava	209.341	107.176	51,2	203.973	103.759	50,9	199.539	104.528	52,4
Modruš-Rijeka	228.452	73.632	32,2	231.354	74.855	32,4	220.865	72.542	32,8
Zagreb	477.740	110.553	23,1	512.675	118.080	23,0	504.694	116.450	23,1
Grad Zagreb	61.002	2.712	4,4	79.038	3.363	4,5	108.674	9.293	8,6
Varaždin	280.859	2.502	0,9	305.558	2.247	0,7	304.815	3.161	1,0
Bjelovar	302.209	44.872	14,8	331.385	44.522	13,4	330.994	44.396	13,4
Požega	229.361	59.332	25,9	263.690	67.095	25,4	260.089	67.250	25,9
Virovitica	243.101	42.921	17,7	269.199	44.228	16,4	277.082	50.095	18,1
Dio Srijema	130.981	23.713	18,1	135.376	24.647	18,2	133.216	25.000	18,8
Međimurje	83.963	410	0,5	93.283	665	0,6	96.892	924	1,0
Krk, Kastav	27.840	11	-	27.859	15	-	28.618	22	0,1
Ukupno I.	2,274.849	467.834	20,5	2,447.390	483.436	19,7	2,465.478	493.661	20,0
+Rab i Pag	10.950	-	-	12.552	-	-	12.561	7	-
- Sušak grad i kotar	29.485	188	0,6	31.800	326	1,0	32.629	1.024	3,1
Ukupno II.	2,256.314	467.646	20,7	2,428.142	483.110	19,9	2,445.410	492.644	20,1
								- Rusi, Rumunji	
									5.112
									487.532
									20,0

Tablica B. KRETANJE STANOVNIŠTVA U REPUBLICI HRVATSKOJ (prema popisima od 1900. do 1991. - u tisućama)

Područje/ Narodnost	1900.		1910.		1921.		1931.		1948.		1961.		1981.		1991.	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
HRVATSKA I SLAVONIJA																
Hrvati	1.588	70,4	1.692	69,7	1.737	70,2	1.951	69,5	2.186	79,6	2.380	70,9	2.453	75,6	2.642	79,4
Srbi	468	20,7	483	19,9	488	20,0	540	19,3	432	15,7	482	16,1	389	12,0	419	12,6
Jugoslaveni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	251	7,7	71	2,1
Ostali	201	8,9	253	10,4	220	9,8	313	11,1	129	4,7	127	4,3	152	4,7	194	5,9
Ukupno	2.257	100,0	2.428	100,0	2.445	100,0	2.804	100,0	2.747	100,0	2.989	100,0	3.245	100,0	3.326	100,0
DALMACIJA																
Hrvati	455	83,3	487	82,1	486	82,1	532	82,4	561	84,4	640	83,7	689	78,1	780	81,9
Srbi	72	13,2	80	13,5	84	14,2	94	14,5	97	14,6	113	14,8	104	11,8	115	12,1
Jugoslaveni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	62	7,0	13	14
Ostali	19	3,5	26	4,4	22	3,7	20	3,1	7	1,0	12	1,5	27	3,1	44	4,6
Ukupno	546	100,0	593	100,0	592	100,0	646	100,0	665	100,0	765	100,0	882	100,0	952	100,0
I. ISTRA (uključujući RIJEKU)																
Hrvati	168	48,3	197	53,0	198	52,0	191	58,2	219	69,5	296	84,6	294	69,8	292	64,6
Srbi	1	0,3	2	0,5	3	0,8	4	1,2	4	1,3	16	4,6	26	6,2	33	7,3
Jugoslaveni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	57	13,5	17	3,8
Ostali	179	51,4	175	46,5	180	47,2	133	40,6	92	29,2	38	10,8	49	10,5	110	24,3
Ukupno	348	100,0	372	100,0	381	100,0	328	100,0	315	100,0	350	100,0	421	100,0	452	100,0
BARANJA																
Hrvati	11	22,9	10	19,6	9	18,4	12	22,6	19	35,8	24	42,9	19	35,8	23	42,6
Srbi	6	12,5	6	11,8	6	12,2	11	20,8	11	20,8	14	25,0	13	24,5	14	25,9
Jugoslaveni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	17,0	4	7,4
Ostali	31	64,6	35	68,6	34	69,4	30	56,6	23	43,4	18	32,1	12	22,7	13	24,1
Ukupno	48	100,0	51	100,0	49	100,0	53	100,0	53	100,0	56	100,0	53	100,0	54	100,0
REPUBLIKA HRVATSKA																
Hrvati	2.222	69,5	2.386	69,3	2.425	70,3	2.686	70,4	2.985	79,0	3.340	80,3	3.455	75,1	3.736	78,1
Srbi	547	17,1	571	16,6	581	16,9	650	17,0	544	14,4	625	15,0	532	11,6	581	12,1
Jugoslaveni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	379	8,2	106	2,2
Ostali	430	13,4	487	14,1	461	12,8	495	12,6	251	6,6	195	4,7	235	5,1	361	7,6
Ukupno	3.199	100,0	3.444	100,0	3.467	100,0	3.831	100,0	3.780	100,0	4.160	100,0	4.601	100,0	4.784	100,0

Tablica C. KRETANJE BROJA SRBA U 11. OPĆINA OD 1900. DO 1991.
(općine s većinskim srpskim stanovništvom)

Općina	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1961.	1981.		1991.	
							Srbi	Jugosl	Srbi	Jugosl
Gračac	19.454	19.308	19.938	19.818	14.193	13.670	8.578	985	7.623	111
Korenica	17.840	16.933	16.629	12.046	14.495	13.568	8.481	1.274	8.585	385
Lapac	15.558	15.928	15.316	15.047	10.048	10.255	7.691	627	7.854	65
Ukupno Lika	52.852	52.229	51.883	46.911	39.737	37.493	24.750	2.886	24.062	561
Dvor	21.911	23.652	22.192	23.452	19.440	20.451	13.198	1.338	12.591	311
Glina	27.516	29.066	27.911	30.806	22.997	19.397	14.223	1.529	13.975	475
Kostajnica	16.862	18.828	18.385	19.157	15.860	11.663	8.627	2.262	9.343	581
Vojnić	24.870	25.716	25.015	28.015	22.581	10.574	7.895	467	7.366	158
Vrgin-most	21.553	22.710	22.562	30.237	21.316	18.983	13.450	792	11.729	278
Ukupno Banija i Kordun	112.712	119.972	116.065	131.893	102.194	81.068	57.393	6.388	55.004	1.801
Benkovac	22.514	25.433	25.433	31.954	24.708	20.101	17.771	1.700	18.986	154
Knin	20.320	22.220	22.220	24.256	37.122*	42.523	34.486	4.470	37.888	502
Obrovac (Općina Benkovac do 1948.)	-	-	-	-	-	8.223	7.431	546	7.572	53
Ukupno Sjeverna Dalmac.	42.834	47.553	47.653	63.974	61.830	70.847	59.688	6.716	64.446	709
Sveukupno	208.498	219.854	215.601	242.778	203.761	189.408	141.831	15.990	143.572	3.071

* Kistanje iz Benkovca u Knin

Napomena: Po podacima publikacije Marijan Matica *Sudjelovanje Hrvatske u saveznoj kolonizaciji 1945.-1948.*, u izdanju JAZU, Zavoda za povijesne znanosti, Volumen 11, Zagreb, 1981., iselili su se u Vojvodinu iz: Banije 574 obitelji ili 6,0% svih iseljenika, Dalmacije 1957 obitelji ili 20,5% svih iseljenika, Korduna 2625 obitelji ili 27,4 svih iseljenika, Like 3774 obitelji ili 39,4% svih iseljenika, što je sveukupno 8930 obitelji ili 93,3%, tj. oko 50.000 Srba.

Tablica D. IZRAČUNANI DEMOGRAFSKI GUBICI (u tisućama)

	Popis i prirast					Demografski gubici				
	Uku-pno	Hrvati	Srbi	Jugosl.	Ostali	Uku-pno	Hrvati	Srbi	Jugosl.	Ostali
Popis 1900.	3.199	2.222	547	-	430					
Prirast 1,3%	444	311	81	-	50					
Oček. st. 1910.	3.643	2.535	628	-	480					
Popis 1910	3.444	2.386	571	-	487	-179	-149	-57	-	+7
Prirast 1,2 %	439	314	81	-	45					
Oček. st. 1921.	3.883	2.700	651	-	532					
Popis 1921.	3.467	2.425	581	-	461	-416	-275	-70	-	-71
Prirast 1,1%	401	290	70	-	41					
Oček. st. 1931.	3.868	2.715	651	-	502					
Popis 1931	3.831	2.686	650	-	495	-37	-29	-1	-	-7
Prirast 1,0%	706	531	113	-	62					
Oček. st. 1948.	4.537	3.217	763	-	557					
Popis 1948.	3.780	2.985	544	-	251	-757	-232	219	-	-306
Ostvar. prirast	552	432	85	-	35					

Oček. st. 1961.	4.332	3.417	629	-	286					
Popis 1961.	4.160	3.340	625	-	195	-172	-77	-4	-	91
Ostvar. prirast	456	367	69	-	20					
Oček. st. 1981.	4.616	3.707	694	-	215					
Popis 1981.	4.601	3.455	532	379	235	-15	-252	-162	+379	+20
Ostvar. prirast	78	50	14	-	14					
Oček. st. 1991.	4.679	3.505	546	379	249					
Popis 1991.	4.784	3.763	581	106	361	+105	+231	+35	-273	+112
Zbir za godine 1981.-1991.						+90	-21	-127	+106	+132
Ukupno						-1.491	-783	-478	+106	-336

Tablica E. RAŠČLANJENI DEMOGRAFSKI GUBITCI (u tisućama)

Razdoblje	Vrste gubitaka	Ukupno	Hrvati	Srbi	Ostali
1. GUBICI ZBOG RATA I EPIDEMIJE					
1910.-1921.	Poginuli u ratu	137	77	25	35
	Umrli od epidemije	109	73	25	11
	Smanjenje nataliteta	30	23	4	4
	Ukupno	276	173	54	49
1931.-1948.	Poginuli u ratu u tuzem.	303	121	131	51
	Umoreni u inozemstvu	28	16	6	6
	Smanjenje nataliteta	50	30	10	10
	Ukupno	381	167	147	67
Sveukupno		657	340	201	116
2. ISELJAVANJA I DOSELJAVANJA					
1900.-1910.	Iselili u inozemstvo	189	149	40	-
	Doselili iz inozemstva	+7	-	-	+7
	Iselili u tuzemstvo	17	-	17	-
1910.-1921.	Iselili u inozemstvo	128	102	4	22
	Iselili u tuzemstvo	12	-	12	-
1921.-1931.	Iselili u inozemstvo	36	29	-	7
	Doselili iz BiH, iselili	23	23	-	-
	Ukupno iselili u inozemstvo	59	52	-	7
1931.-1948.	Iselili u tuzemstvo	1	-	1	-
	Iselili u inozemstvo	316	65	12	239
	Iselili u tuzemstvo	60	-	60	-
1948.-1961.	Iselili u inozemstvo	168	77	-	91
	Doselili iz BiH, iselili	40	40	-	-
	Ukupno iselili u inozemstvo	207	117	-	91
1961.-1991.	Iselili u tuzemstvo	4	-	4	-
	Iselili u inozemstvo	21	21	-	-
	Doselili iz BiH, iselili	150	150	-	-
	Ukupno iselili u inozemstvo	171	171	-	-
	Iselili u tuzemstvo	127	-	127	-
	Doselili iz tuzemstva	+50	-	-	+50
	Iselili Česi, Slovaci i Mađari	48	-	-	48
	Sveukupno iselili u inozemstvo	1.116	656	56	404
	Doselili iz tuzemstva	263	213	-	50
	Iselili bez doseljenih	853	443	56	354
	Sveukupno iselili	221	-	221	-
	Sveukupno iseljenih bez doseljenih	1.074	443	277	354
	Ukupno iseljeni i gubici života	1.731	783	478	470
	Višak asimilacije ostalih	+240	-	-	+240
	Neto demografski gubitak	1.491	783	478	230

U tablici su zasebno sabrani podaci o gubicima nastalim u ratu, od epidemije i iseljavanjem odnosno doseljavanjem.